

Агабият Дагъыстан

16+

ISSN 0235-0157

Тангчолпан

Шейит-Ханум Алишева

5

2022

СЕНТЯБРЬ - ОКТЯБРЬ

Дагъыстанны халкъ язывчусу Камал Абуков булан.

Пачалыкъ савгъатын тапшурагъанда.

Танголан

Эки айда бир чыгъагъан чебер-адабият ва
жамият-политика журнал

Учредитель:

Агентство информации
и печати Республики Дагестан

1917-нчи йыл, 20-нчы
августдан башлап чыгъа

Издається с 20 августа
1917 года

5
2022

сентябрь – октябрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

Ичделиги:

Дагъыстанны халкъ шаири
Шейит-Ханум Алишеваны
75 йыллыгына

ПОЭЗИЯ

Ш.-Х. Алишева. *Ширьулар*.....

АДАБИЯТ АХТАРЫВЛАР

М. Атабаев. Сюе, йылай, сююне 41
М. Акаев. Шейит-Ханумну дюньясы.... 45
Т. Петенина. Шейит-Ханум –
мени атым! 53
Н. Ольмесов. «Къумукъларбыз, барбыз
бар ерде...» 57
Р. Мусаева. Шейит-Ханум Алишеваны
яратывчудугъуну тилини
оьзтёречилиги 71

БАЯНЛЫКЪ

Г. Агаева. Гючлю къатынгишини гючсюз
мюгълетлери 79

БАГЪЫШЛАВЛАР

У. Ибрагъимова. Шейит-Ханумгъа 85
З. Умаева. Шейит-Ханум Алишевагъа.. 86

ТАРЖУМАЛАР

А. Пушкин. К..... 89
М. Лермонтов. Дуа 90
Л. Васильева. «Гъашыкъман!...» 91
Л. Ошанин. Адабият институтда бирче
охугъан къурдашларыма..... 91

Баш редактор
М.М. Агъматов
тел. 67–16–31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
supiyanat5888@mail.ru

Редколлегия:
А. Абдуллатипов
П. Абдуллаева
З. Акавов
Ш.-Х. Алишева
М. Гьусейнов
А. Жачаев
Гь. Оразаев
А. Солтанмуратов

Редакцияны адреси:
367025, Магъачкъала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия – 67–18–75
редакторлар – 67–18–89

Н. Маркграф. «Къар япгъан...».....	91
Г. Иванов. Гечеги лакъыр.....	92
Э. Эльдышев. «Санавсуз ер юзюнде шагъарлар...».....	92
Б. Бедоров. «Эсде сакъла...».....	93
В. Арсерги. Удмурт бийив.....	93
М. Бепшаев. Алгъасай эдинг.....	94
В. Басыров. Гёзлев.....	94
В. Тимин. «Чокъуна суратгъа эбем сыралы...».....	95
Р. Бикбаев. Сыралы сёз.....	95
Р. Валиев. Эдил.....	96

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Регистрационный номер:
серия ПИ №ТУ 05-00415 от 22.04.2019 г.
выдан Управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

ТАНГЧОЛПАН №5, 2022
На кумыкском языке

Печать офсетная. Бумага офсетная.
Формат 70 x 108 1/16.
Усл. печ. л. 8,75. Физ. печ. л. 6,25.
Уч. изд. л. 8,7.

Выход в свет 04.10.2022 г.
Тираж 720 экз. Заказ № 1292.

Редакция и издатель:
*Государственное бюджетное учреждение
Республики Дагестан. Редакция
республиканских литературных журналов
“Соколёнок” и “Литературный Дагестан”.*
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.
Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Цена свободная.

**Шейит-Ханум АЛИШЕВА,
Дагъыстанны халкъ шаири**

ШЕЙИТ-ХАНУМ – МЕНИ АТЫМ!

Шейит-Ханум мени атым –
Шибир-гюбюр эте кёкде юлдузлар.
Шейит-Ханум мени атым –
Шагъра ёлгъа алгъасай сыртлы гъызлар.
Шейит-Ханум мени атым –
Шаршарлар чертиле агъа,
Шарап ичген
Шашыкъ ел
Шаркъ юлдуздан юлесине учгъун чагъа.
Шейит-Ханум мени атым –
Шатман юрюй
Шавшакъ бузлар.
Шамчыракълар учун кёкден
Шам юлдузлар юлкъа къызлар.
Шейит-Ханум мени атым –
Шабагъатдыр шайлылагъа.
Шай юреги тарлылагъа.
Шугърат ягъы барлылагъа.
Шейит-Ханум мени атым –
Шербет сёзю балаланы.
Шатлы юзю аналаны.
Шыбышлаву гъашыкъланы.
Шексизлени сююв шарты.
Шагъитлени шаирасы –
Шагъит-Ханум мени атым.

ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪГЪА

Гъайт, аривюм!
Къалаларынг къангалы,
Бир бурлугъуп бакъ чы мени юзюме!
Бу барлыкъны
Сенсиз ёгъун англадым.
Сенден жавап гёзлеп къалдым сёзюме...

Тенгиримни
Сююв деген тёрюне
Тизден чёгюп, оьзден башым ийгенмен.
Етмек учун
Сюювюмню оьрюне
Соравланы боюнсадай илгенмен...
«Менмен!» дейген
Эренлер де эзилип,
Сюювюне сойралгъанлар, чёкгенлер.
Сыралы бир гъислер
Сонгсуз созулуп,
Къыраманда къанлы гёзьяш тёкгенлер...
Мажнундай манг
Болма къоймас миллетим,
Инче гъислер
Бир бал, бир ув ичимде.
Къумугъумну
Минг дерти, минг негети,
Оьзден бою – къолу къатты бичимде.
Булгъанышып
Сувлар агъа ташгъынлап,
Юз-минг ой, дерт,
Уялагъан зар жаным.
Не гёрмедим,
Не гетмеди башымдан?!
Шыбышлайман:
Гъей, аривюм! Райгъаным!

Дазувларым мени
Сенсен Райгъаным!
Язывларым мени
Сенсен Райгъаным!
Янывумсан! Гюювюмсен, Райгъаным!
Аллагъ язгъан сюювюмсен, Райгъаным!

Нече тюрлю
Сёз де гелди, сатыр да,
Къантамурлар
Къайнашдырды, тарсайды.
Тутма герек ерде
Озьюн батырдай
Аривюме Гъайбар къала ясадым!
Гюнтувушну, гюнбатышны йырладым.
Гюнеш тувуп
Гюнбатышгъа етгинче
Къыбла булан
Темиркъазыкъ сырлары
Юрегимни зар, гъасирет этди чи...
Къысматланы къысгъачларын
Къыркъ буруп,
Тогъаслана ёллар аркъа-торкъалы.
Умутлар уя эшип,
Уъй къуруп,
Уъягълюге сююнч отав, сыр къала.

... Уъртюлери сют ийисин алмагъан,
Уълюшлеге уълепе ун къалмагъан.
Отсуз очакъ –
Сувсуз къазан къайнармы?!
Эртен негъакъ
Увуртларын чайнармы?!
Къадагъагъа къагъылгъандай бу къязыкъ
Ожакъ еси –
Бир амалсыз, бир языкъ.

* * *

Гъашыкълыкъны
Гъайран нюрлю саламы.
Гъашыкълыкъны
Минг негетли къаламы,
Гъашыкъ гёнгю
Юз-минг тюрлю боламы,
Гъашыкълыкъны
Бал, яв этип аламы...
... Сююп бизин яратгъан сонг
Бир Аллагъ!
Бу дюньягъа Гъакъны
Гъатлы пурманы
Гъатдан озуп Аривюм бар,

Райгъаным!
Къурбанынгман, къурбанынг!
... Яратгъаным мени олай гёрдю чю,
Сююв де бир
Олай сююв берди чи!
Оьртенинде сатырларым уютду,
Оьз барлыгъым, оьз менлигим унутдум...

* * *

... Тюгенмеслик ат, хат кьойгъан халкъыма,
«Къзакъ!» – десем, Таргъутавум чалкъына.
Тизден чёгюп сужда кылар оьрюм – Ол!
Талайымда тахлы тажлы тёрюм – Ол!
Йыр дюньяны –
Къзагъыман, къулуман.
Йыр сатывну –
Манатыман, пулуман.
Йыр аламны –
Аршгъа элтер ёлуман.
Йыр аламны
Башгъа этер къолуман.
Йыр аламны –
Тик таву
Дол тюзюмен.
Йыр аламны –
Талпын-толкъун къанаты,
Гъаваланы саркъа сесин сеземен.
Къумугъумну кысматыны сёзюмен.
Сав дюньяны къаратып,
Бир Аллагъым яратып,
Татар огълу
Йырчы Къзакъ оьзюмен!..

* * *

Йырчы Къзакъны аты
Бир гёнгюрев,
Бир де йыр.
Языв хаты, кысматы
Гене чечилмеген сыр.
– Мен Къумукъман! – дегенни,
Юрегинде къан тартып,
Асрулар авлап, артып,
Яшар Къзакъны аты!

Тюгенмеслик ат, хат кьойгъан халкъыма,
«Къазакъ!» – десем,
Таргъутавум чалкъына.
Тизден чёгюп сужда кылар оьрюм – ОЛ!
Талайымда тахлы, тажлы тёрюм – ОЛ!

МЕНДЕ ЯШАЙ

...Таргъу бетде
Къабурлары буса да
Менде яшай – оьлмеген
Биринчи язвдан эки кызыяшым.
Агъым – зарым бёлмеген
Гьеч бир адам къалмады –
Яннавуруна таяп
Болду гьар кызардашым,
Мени кыызгъанып, аяп,
Дос-къардаш, бар къурдашым...
...Гёз алдымда лавуллап
Тура яра гызлары –
Юрегим ер бавурлап
Излей, гёзлей кызларым –
Бири энемжаялы,
Бири чарчымлы яшмын...
...Эсделиклерим – ташгъын.
Къабурлары буса да,
Менде яшай – оьлмеген...

ОБЗЛЕР БУЛАН

Атамны ожагъы
Анамны очагъы –
Къаршыламай энни
Яйып къучагъын,
Бир тамаша гъава зангырлай,
Агълы-зарлы сув
Агъа ингырлай.
Тереклер чайкъалыша талкъынлы
Гёммек тютюн
Авлап алмай къалкъыны.
Яшлыгъым яшай эди менсиз де
Эркелеп бу уйлени тёрюнде

Бу азбарда ойнап,
Чабып эринмей...
Оьзлер булан алып гетгендей –
Гёленткиси сама гёрюнмей...

Атамны ожаггы
Анамны очаггы –
Саггынч бозлатып
Гёзьяшым агъа
Сыкъма-сув гюлмеллимни буччаггы...
Гёнгюлню гюллери
Сёнген сонг, даггы
Ачылмажакъ энни
Ата-анамны къучаггы!

ЕТТИ КЪЫЗАРДАШ

Етти къызардаш –
Тотай бийкени къызлары,
Сююп, сююндюрюп гьалал ярадыкъ
Алишни уланы Арслан-Алиге –
Солкъ болсун учун яра гьызлары,
Уланларыдай болма къарадыкъ ...
Дёрт уланьяшдан бири сама да
Къалмады агълюге аркъа таявгъа,
Етти къызардашгъа – эркъардаш
Амалым! – деп, айтма аявлап...
Къатынгиши къылыкъ,
Эрен хасият –
Ата-анабызны ваъзасы етген,
Гъайт! – дегенде,
Вайт! – деп чыкъма, илыкъмай,
Ата-анабыз уйретген...

ЧАГЪАР АВУЛ!

Чагъар авул, Чагъар авул,
Тав тюплерде къаялы.
Гъар уй-абзар, бав-бахча,
Бир-бирине таянып.

Шаршарлары ярлар ярып
Гъар ташда минг ойнайгъан.
Булакъ сувлар – тиш чартлатар,
Ичген адам тоймайгъан.

Таргъума тав таж чатырдай
Чагъар авул девлети.
Мундан чыкъгъан дев батырлар,
Мундан – Къумукъ миллети!

Алимлер булан залимлер
Тюгенмеслик яратгъан.
Шаирлери эллер эллеп
Дюньяланы алапатгъа къаратгъан.

Чагъар авул Чагъар авул –
Таргъумну танг тамуру!
Къумугъумну төр барлыгъы
Якълай сыйын-абурун.

Чагъар авул къаяларынг
Гезей Ай ва Юлдузлар.
Гюнеш чайып аяларын
Безей уланлар-къызлар.

Чагъар авул сенден ала
Къысматымны ёлу яшлай,
Яшав сырым сенде къала,
Гъар сыралы мюгълетлерим
Сенден башлайман башлай!

* * *

Бамматюрт – маканым.
Таргъу – тамурум,
Оъзекли орнум.
Къумукъ эл – Ватаным.
Тюшюрмес учун төрден абурун,
Асрулар авлап ташыйгъан къаным,

Къурбан этме гъазир талпынлы
Жаным, талайлы саным.
Юз тюрю сесли,
Юз тюрю эсли,
Тенг яратгъан Аллагъ
Гъар инсанын –
Дагъыстаным мени! Дагъыстаным!

«ЁЛДАШЫМ»

Чатыраша чагъы юзге оърленген,
Чыныкъдыра асру мечи тюрленген,
Миллетимни мюгъюрю гъакъ негети,
Къумугъумну барлы «Ёлдаш» газети!

«Ёлдашымдыр» эл къысматын аянлар,
Аруланы арзуларын баянлар.
Тюнегюнню тангалагъа байлажакъ,
Миллетиме минг алгъышлар сайлажакъ.

«Ёлдашымны» гечиремен гёзден мен,
Къумукъ къысмагъ бир экенге оьзденмен!
Язывларым, язгъанларым гюн гёрме
Ильгъамчымдай «Ёлдаш» тёрде ер берген.

«Ёлдаш» булан билемен ёл тюзеле,
Эл адаты, ёл-ёругъу излене.
Сырынг чечер, гёнгюл гечер гезмелер,
Эл хазнасы гъакъыл, гъакълыкъ гёзленер.

Амалыбыз чомарт этер, генг этер,
Аламыбыз гъайран этер, тёр этер.
Къумугъумну атын дангъа чыгъарып,
«Ёлдашым» бар, даимангъа оър этер!

«ТАНГ-ЧОЛПАН»

Гюнубюз батгъанны да,
Тангыбыз къатгъанны да
Гъар сагъатын, мюгълетин
Халкъны тарихи этип,
«Танг-Чолпанны» гъар бети,

Сагыфасы, сатыры
Яза гелген халкъланы
Сабанчысын, батырын.
Халкъ сёзю булан сорап,
Халкъ гёзю булан къарап,
Я авул, я юрт, тарап
– Тур! Тур! – деген,
– Тур! – деген,
Дамгъа аянг ур! – деген.
Туварып къойма къастны
Ерле, данггъа бур! – деген.
«Танг-Чолпанны» яратгъан,
«Танг-Чолпанны» тувдургъан,
Нюрлю, ярыкълы эрлер
Зор тунглюкъну къувдургъан.
Оланы келпетлери
Юлдузлардыр оърлерде.
Оланы негетлери
Харш гъызлардыр ерлерде.
Аты айтылгъанланы
«Танг-Чолпандыр» ожагъы.
Аллагъ берген пагъмуну
Къувлуйгъан ругъун ягъып.
Юз йыл бир аслам девюр,
Билген тынчны, къыйынны,
Миллетни минг къысматы
«Танг-Чолпанда» сыйынды.
Къартаймагъан «Танг-Чолпан»,
Янтаймагъан «Танг-Чолпан»,
Бирден-бир бек бел бува,
Янгырып янгы къастлар,
Янгы умутлар тува.
Гъар авазгъа сесленме
Бирден-бир бек белсене.
«Танг-Чолпан»!

КЪАРЧЫГЪА

40 йыллыгъына

«Къарчыгъа» къоччакъ къушдур,
Азат, эркин гёнгюллю.
Игитге – Къарчыгъа! – деп

Айта, негъакъ тююлдюр.
Асрулар сезе, авлай,
Айланмаланы сайлай,
Бырынгъыны бугюнге
Барлыгъын бекден байлай.
Гёзден гечирип къоймай,
Тюзлеп гёчюрюп къоймай,
Къумукъну озден атын,
Зор къагъруман къысматын,
Бютюнлюгюн англатьп
Язгъанланы чыгъарта.
Бугюнгю генжелер де
Гележекге гъасирет:
Не ойлай, нечик ойнай?
Не сюе, не деп негет?
Не ярата, не гёзлей.
Не ахтара, не излей,
Генжелени яшавун
Яшырмай яза гъар бет.
Сураглары безенчли,
Ренклер – энемжаялы,
Художниклер къасткъыла
Сююндюрмек саялы.
Муна 40 йыллар бите –
«Къарчыгъагъа» къарагъыз!
Таний, ондан сююне
Сизин ата-анагъыз!
«Къарчыгъагъа» сыр чече
Къумукъну къарты-яшы.
Оьсе, гюн сайын арта
«Къарчыгъаны» къурдашы.

БАР БОЛМАЖАКЪБЫЗ БИР ДЕ

– Барбыз Къумукълар! – дедим,
Ёкъ болабыз гюнден-гюн...
Къысып сувукълар энни –
Бузгъа тышлана гёнгюл...
...Бар! – болмажакъбыз бир де
Бир-биревге болмайгъангъа табулуп,
Чабып етме герекде
Ёлларыбыз къалагъангъа ябулуп.
Бар болмажакъбыз бир де

Бир-биревге гьюрмет де ёкъ, абур да,
Барлагъа къую къазып,
Элеклеп эренлени
Оьлгенлени де къоймай
Рагъат ятма къабурда.
...Бар болмажакъбыз бир де
Бир-биревге сёгюшелер, гъаплайлар,
Хоталап бир ёкъ ерден
Ялгъан яла яплайлар...
Бар болмажакъбыз бир де
Бир-биревню гюллеп, къаргъап алгъан сонг.
Гъатта къардаш мадарлысын гётермей,
Хаталарын чёплеп излей къалгъан сонг...
Бар болмажакъбыз бир де
Гёземеклик, экиюзлюк гъар сёзде,
Гъатта гъакълыкъ ёкъ
Иман да ва Дин де!
Гъакъгъа сужда къылар аз чёгюп тизден.
Бар болмажакъбыз бир де
Барларыбыз багъалайбыз шайыгъа,
Къумукъ! – десе, якълап
чыкъма къумугъун.
Гъей Къумугъум!
Айт чы къачан айыгъарсан, айыгъа!
БАРБЫЗ! КЪУМУКЪЛАР! – дедим,
Отуз йыллар алякъда.
Къагъруманлы асуралагъа таянып,
Ичимден гююп, янып,
Къумугъум КЪУМУКЪ АТЫН
Тас этмесге инанып.
Гъар-бир якъдан!
Гъар-бир якъдан!
Муна дагъы да яздым,
Гъар сатырым гёзьяшларымдай акъгъан...

АЖАЙЫП БОЛСУН!

Болгъанлар! Бар эдилер!
Варакълап тёр тамгъа ил!
Бизин барлыгъыбызны
Шагъатнамасын сен бил!
Къотарып къойма къабунг,

Яшырылган сыр болсун.
Бекден тут сабан сабунг,
Гъайтынг! – анлы йыр болсун...
Сав дюнья эшитердей
Йыр да болсун, йырав да.
Къумукъну билме суйсюн
Гъар суалда, соравда...
Художник бол,
Шаир бол –
Къумукъ келпетин ярат!
Барлыгъыбыз баянлап
Ажайып болсун, къарат!
Сыралы ренклер сайла,
Халкъынгни сырын чечер.
Гъакъ сёзюнг чеге пайла –
Аламны авлап гёчер!
Къайсы касбуда сагъа
Асхар тавдай таявдур.
Оъз халкъыны къысматын
Ахтарагъан – уявдур!
Биз Барбыз Къумукълар! – деп,
Чалкъындыр зор байракъны!
Ажайыпгъа къалдырып
Тамаша эт бар якъны....

ИГИТЛЕРДЕН ИРИСЛИ

Игитлерден Таргъу ирисли –
Ярлардан майырып гъар кес алынган!
Халкъыны авазасына сесли –
Гъайт! – дегенде,
Вайт! – деп, токътай алдында.
Барлап алган бар элени Къумугъум,
Тюп тамурунг Таргъу! – деген ердендир.
Ятны къувган, сыйлагъан дос-ювугъун,
Къагърулу къагъруман оъзден эрдендир!
– Муна, менмен! – деп тёшге къакъмагъан,
Хохайышып очарларда къатмагъан,
Оъз еринде тувра айтган гъар сёзюн,
Оъзю излеп оъзю тапган гъакъ тюзюн.

Таргъу – Асхар тавум!
Аркъа таявум!
Сырларым чечгенмен огъар инанып.
Талпынлы эки къанатым –
Къоралай къысматым,
Бар эте хатым.

ОБЪГЕЛЕРДЕН ДЕ

Гъали де мен
Бир сѣз де айтмагъанман
Терс чыкъгъан! – деп, тамакъ бувардай,
Шеклик тувардай.
Гъали де мен
Ёлумдан къайтмагъанман
Буз-бурчакълы чарслы боран къувардай.
Боранлы-чарслы кеслер де чапды
Майданымдан мени къувмагъа,
Гъар сатырымдан хаталар изледи, тапды,
Гъабиждай къартыкъдай увагъа.
Ёлларымны да тогъаслап къатды,
Къыркъма хыяллы гъар абатымны.
Нече тюрлю гъилла-макюр ойлашды
Паралап алма атымны.
Бир-бири булан пайлашды
Къаралап салма къысматымны.
Бу чагъым эни етгенде,
Дув-дели толкъунлардан оьтгенде,
Бир къуванчым бар –
Инанчым бар!
Объюмден объюмню сакълажакъ
Объгелерден де Объю якълажакъ –
Гъакъ Таалам – Гъакъ!
ИН ШАА АЛЛАГЪ!

ГЁТЕРИП БОЛМАЙ

Табанынгны таптап юрюмеймен чи,
Гёленткингдей –
Ёлунг авлап, суюрелип.
Илинп гъар негер
Сюрюнмеймен чи,

Къаныгып, къарышып, тюйрелип –
Не сюесен менден?
Айт чы, не герек? –
Деймен, гёнгом толуп, тарлыгып,
Къаравунг къарлыгып кычыра,
Болмайман гётерме сени барлыгынг!
Сёзлеринг сюлчедей –
Туврап къоярдай еримде!
– Бар барлыгынг сана, оьлче! – дей,
– Дёгереп тюш! – дей, – тёрюнген!..
...Шунча йыллар сени танымагъанман,
Ачув-оьчден къантулукъдай толгъансан,
Аллагъ язгъан кюйде яшайман –
Сен чи магъа гъарам адам болгъансан!

АРЗЫМ ТЮГЮЛ!

Шиъруларым чыгып къала
Эсимден!
Унутуп айтарым гёнгомден,
Арчылгъандай ангы сесимден.
Оьтген чи гъар сёз –
Жандан, онгюмден...
...Юз-минг ой,
Юз-минг пикир башымда.
Оьтген ёкъ мен юрюген ёллардан.
Унутулмай – гёз алдымда, къаршымда
Тюпсюз къакъалар да,
Сувсуз къоллар да....
...Мен тувгъанлы
Артсыз-алсыз намуслар
Боюнсадай авур, аямай бува,
Кютюлмеген борчлар, суаллар
Янгыдан – янгы келпетде тува...
... Я Рраббим!
Арзым тюгюл оьпкели,
Ясайсан яшавум аламат сырлы.
Ялбараман!
Мени эссиз этме! – деп,
Гёнгомден айтма къой
Сени алгъышлайгъан суждалы йырым!
Аллагъым! Аллагъым! Аллагъым!

ЕТТИ ГЕЧЕБИЗ... ГЮНЮБЮЗ ЕТТИ...

Ахырсыз-артсыз кыйыксытывлагъа, жинаятчылары жазасына тарыгъан халкъымны талаплары оърдеги гъакимият ёлбаишчылары булан къабул этилинмегенде, къаршылыкъ билдирип, эки айлар лагерь къуруп, къараман авлакъда тёлелер къазып токътагъан эреволю эренлерибизни якълап, 1991-нчи йыл, 21-нчи ноябрде биз, къумукъ къатын-къызлар къумукъланы орта шагъары болгъан Анжи-къаланы баиш майданында 70-80 мингге ювукъ халкъны жыйып митинг оьтгерип, етти гече, етти гюн ачлыкъ билдирип олтурдукъ...

Етти гечебиз,
Гюнюбюз етти,
Тарихи тептерде
Даимликге етти япыракъ...
Оъз еринге оъзден ес этдик.
Ана башынг! Къумукъ миллетим!
Бу – бизин майдан,
Бу – бизин топуракъ!
Етти гечебиз, гюнюбюз етти,
Етмиш етти бизин бабаларыбыз
Кёмекге етди,
Гюнюбюз къайтара къаралгъан,
Эсибизни хотгъап гёмюлген
Къан тамурлардан сеслене оьтдю...
Ата белинден яралгъан,
Бир ана эмчекден эмилген
Къызардашлардай аявлу этди –
Гюнюбюз етти!
Къыркъ тамурдан гелген тарсайып
Ана сююв асру авазасына
Къылардай тартыла, къулакъ асдыртды,
Сыйлылыгъы артып гюн сайын,
Етти аталардан бизге аталгъан
Ерге тавакаллы табан басдырды.
Чорт тююлген чалдырышлы йылланы
Наслулагъа гъар тююнюн бир чечер
О бизин етти гюн,
О етти гече.
... Етти гюнню узакъ мезгили булан,
Ёлу булан Етти Юлдузну –
Нюрлендирген юзюн етти гечени,
Халкъымны гъар сёзю, иши, умуту,

Инсанлыкъ мизанны юлевкелерин
Дандереклердей уютуп –
Биз ачлыкъ билдирген гюнден оьлчене...
... Сыйсыз сёзлер сансыз сыныкъдырып,
Буюкъса уьркюп четде инбашлар –
Етти гюнню, етти гечени
Ялынлы оьртени чыныкъдырып,
Чыкъгъан бизге, энни бюдюреме
Ихтияр ёкъ! Азиз къызардашлар!
... О етти гечем,
О етти гюнюм –
Етти негетим,
Тенгиримден тизден чёгюп тилеймен:
Жан азыгъы – оьр ругъ!
Сен магърюм этме!
Дагъылтма биз тизген кюрчю ташланы...
... Бизге дагъы оьлю ёкъну билемен.
Етти керен оьлюп,
Етмиш етти керен тирилдик!
Етти дуам сизге даим аманат,
Анадашларым!
Къазырдашларым!

КЮСМЕНЧИ, КЮСМЕНЧИ

Кюсменчи, кюсменчи,
Сен кюстюнме чи!
Чююрюп балакъларынг,
Ягъадан къайыгъынг тебер, мин энни!
Къувзакъ къолларынга
Тутдур къалакъларынг,
Ур сувгъа,
Чувлугъун уят оьзенни,
Къакълыгъып гетердей манг чабакълары...

...Ай ярыкъ атыла топдай оьзенде,
Насипли иржайыв ирий юзюнгде,
Къашларынгны герип, гёзлев гёзюнгде –
Кюсменчи, кюсменчи,
Умутунг уьзме чи!
Аривюнг алгъасап ёлда, сёзюнде,

Гьислери, кёкюрегин топдай атылтып,
Чыгъарма тура эзивюнден...

...Кюсменчи, кюсменчи,
Мен кюстюнмен чи,
Яп-яшыл япыракъдай
Къайыгъым къалкъмай...
Оъзен уъстюнде.
Янгызман – ягъада,
Гёзлерим – йыракъда,
Мендей кюстюнмю?!
...Кюсменчи, кюсменчи!

БИР ГЕЗИК...

Бир гезик:
– Акъ къушгъа ошайман! – дедим,
Талпындым,
Къуш къанатлар къагъып алды къалкъымдан.
Кёкню кёркюлю гюмезин гездим,
Чарнадым, яшайман! – дедим...

Бир гезик:
– Англайман, дедим, мен сизин! –
Гъар чечекни бир сигърусун сездим,
Яшыл отланы акъ чыгъын ичдим,
Акъ гёбелекге сырымны чечдим.
Башмакъчы ачып къанатын гёзлю,
учду аямдан, шыбышлай оъзю:
«Улан яш гёзле!»..

Бир гезик:
Гъамандай сёйлеп
Болмай къалгъанда, айтарым кюйлеп,
Гъакъылымны бирев алгъандай:
Къычырдым ялгъанман, ялгъанман!
Сизге гёре юрюй – талгъанман,
сизге ошайгъан болгъанман,
бу гезик – менмен бюс-бютюн!
...Бува мени акъ сув, акъ от, акъ тютюн...

НЕ АЙТАЙЫМ МЕН?..

...Не айтайым мен –
Бары да эсги оюнлар...
Гьякълыкъ – челтирге!
Толу азатлыкь – ялгъангъа!
Элге хатабалагь гелтирген –
Чечиндирте оьзюн инсан бир гъавур...
Уятсыз, Намарт, Хам ёл алгъангъа –
Харап, харип дюнья – талавур...
...Не айтайым мен –
Бары да эсги оюнлар...
Битимимден – гьарзи салгъангъа
Тенгирим, тергевлю,
Янгы пикрум, янгы оюм бар –
Жаным, къаным эсим биширип.
Оьзюмню къурбан эте къалгъангъа –
Жабрайыл малайик магъа тюшюрюп
Къара къашгъалы акъ къоюм бар...
...Не айтайым мен –
Бары да эсги оюнлар...
Эсин ютса баш –
Сынташгъа дёнер сою бар
Эсгик юрекдир?!
Балики, шу мюгълет
Шу чагъыр, гьаракъы,
Шу къумартгъы – аш.
Чардай айландырма герекдир –
Туманын чыгъартып къояр бар ойну,
Тютюндей агъартып бояр бой-сойну,
Тор тутдурур гёзюнге.
Унутдурур оьзюнг оьзюнгню...
...Не айтайым мен –
Бары да эсги оюнлар,
Дазу гъыз тартып белгиге тутгъан –
Бёленмеген чангъа сёзюм бар...

АЧУВ-ОБЧ...

Ачув-обч тартыла тирменде, ташда,
Алма герекми экен тирликдей, ашдай?!

Ачув-оьчно сувда иритсе ташлап –
Татлилик, деп, ону ичмекми башлап?!..

Ачув-оьч чайкъала геле уьстюнге –
Теренден тыныш ал, кюстюнме!
Аякъларынг бюгюп олтур тахтангда –
Уллу атангдай.
Кьолларынг тизге сал, юмуругьунг ач,
Бармакъларынг яз,
Сангырав къаравдан, сокьур сьзден къач –
Якъчыларынг юз-минг, яманларынг аз!

Ачув-оьч чайкъала геле уьстюнге –
Бир де къыйналма, бир де кюстюнме!

Байламларын гийикотну, нананы –
Чарлагьындан алып уллу анангны,
Уьюнгни гьар-бир мююшюне ил!
Сени гьаванг уьйню елеп къояр, бил,
Отланы ийисли
Бар сеси гьисли –
Нечакьы кьпсюз, сиз,
Эслилер, эсли!...
...Ачув-оьч юзюне къара тор япгьан.
Ачув-оьч оьзюне къара къор тапгьан...

ГЕЛ, ОЛТУРАЙЫКЪ ЯНАША...

Олтурайым мен де –
бир аз-зат йылыш,
Лакьыр этейик
йылтынлы, йылмыш.
Хозгьамайыкъ хотгьап эсибиз –
гьетеринки гетмес сесибиз...
...Гьересен,
гече явуп чыкъгьан лопа къар
Акьлыгьында гьемген –
айлананы бар,
Къарапайлар – зувгьанлардай, тюзюлюп,
Кьекюрекге гьава синге сюзюлюп...
...Кьойсана,
хозгьамайыкъ эни эсибиз –

жыжымларын излей, хотгъап кѣмюрню.
Илгъамлы жумласыны есибиз –
ихтиярсыз бизден обтер обмюрню,
бирче, янаша...
...Гелсене,
узатайыкъ йылы, йылтынлы
алашаракъ лакъырыбыз, алаша...

СЕН АВРУЙСАН!

...Сен авруйсан!
Авружакъсан, билемен,
Санынг-къанынг яныв къувуруп!
Мен – янынга ёкъман...
...Болмажакъсан тартып алып сувуруп
Атмагъа –
Жанынга къадалгъан агъувлу окъман!..
...Сен авруйсан – гъали,
Мен буса –
Аврувлуман сени суйген мюгълетден,
Яшавумну ясап къайгъыдан – дертден,
Магъа не де этдинг,
Не де гѣрсетдинг,
Оъз абурунг даим гѣтертип –
Онгумну да мени даим терс этдинг...
...Сен авруйсан энни –
Къакълыкъдыра къырны агъынг-гюювюнг,
Чыдамайсан, онча оъзден эрен, сен!
Кимни де айыплап, кимден гѣресен?
Оюнгъа саналгъан гъислер – тююнлю,
Аршларындан алгъышлагъан Сюювню
Аямагъангъа Гъакъны тѣреси!..
...Сен авруйсан!
Авружакъсан дагъы да,
Санынг-къанынг яныв къувуруп!
Мен – янынга ёкъман...
...Болмажакъсан тартып алып сувуруп
Атмагъа –
Жанынга къадалгъан агъувлу окъман!..

КЪЫСЫП ТУТ КЪОЛУМНУ...

Къысып тут къолумну, къысып –
Аям ирип сингсин аянга,
Тилеймен, заман тап магъа бир къысым
Мени аявлама, аяма...
Къысып тут къолумну, къысып –
Чалмюкдей битсин санынга саным,
Тилеймен, заман тап магъа бир къысым
Иситмеге сувуп барагъан къаным.
Къысыла-къысыла гыслерим, пысып –
Къысымгъа мунгая сыйынгъан жаным...
Тилеймен, тут къолум къысып.
...Къысып тут къолумну, къысып –
Чомулайым къаравунга, сесинге,
Тилеймен, заман тап магъа бир къысым
Алардай гёз алдынгда, эсинге.
Къысып тут къолумну, къысып –
Чыгъар магъа улюшонгден – пайынгдан,
Тилеймен, заман тап магъа бир къысым
Магърюм этме тергевюнгден, гъайынгдан...
Къысып тут къолумну, къысып –
Къаравсуз къалма нечик къыйындыр...
Тилеймен, заман тап магъа бир къысым –
Сыйындыр озюнге мени, сыйындыр...

ЁММАКЪЛАРЫМ ОБЛДЮ...

...Ёммакъларым облдю...
Авазым авнай дангылда, чёлде –
Чакъырмайман сени.
...Мен англамайгъан тилде
Сейлейген бар эни –
Тенгимми ол, тайыммы,
Тенгиримден тийген улюш пайыммы?
...Ёммакъларым облдю –
Гегерди кекню гёммек гюмези,
Къаравланды ал эни –
Чакъырмайман сени.
...Мен англамайгъан тилде
Сейлейген бар эни –
Емишин гъар сёзню эзип,

Эсимни эллеп, тизип,
Гёнгюлюм гёзюмден сезип,
Нюр явдуруп кьарата!
Эмчидей эте гьайым –
Бир гьайран,
Бир ажайып лакъырлары!
Ол – гюн сайын
Яшавум барлап, безеп –
Янгы ёммакъ ярата!..
...Чакъырмайман сени!
Чакъырмайман...

АНТЫМ БАР

Мени нем бар, нем бар, нем –
Кьумукълугьум бар уьнем!
Тенгирден тув халкъым бар.
Тюзюм – тах, кёк – кьалкъым бар.
Дагъыстаным, Таргьум бар,
Денгиз – дерья баргьум бар.
Бар тюрклюгюм – тюгенмес,
Ара бёлмей чала сес!
Мени нем де бар, нем де –
Айкьыз, Кьоркьут Дедем де.
Оьзден Кьазакъ йырым бар,
Асрулардан сырым бар.
Бар мени Минкюллюдей,
Минг гьасирет батырым,
Кьара танглар кьатгьанча
Минг сыр чече ятырым.
Минглеп тамурлар эшген,
Минг девюрде деврешген –
Сыйлы бийке атым бар.
Чатырашгьан дюньяны
Чал гемирген хатым бар.
Миллетимни минг дерти
Менде, деме, гьатым бар.
Азатлыкьны ёлунда
Арт бермесге антым бар...
...Мени нем де бар, нем де!

КЪАВШАЛГЪАН КЪАТЫНГИШИ, МОЮГЪАН...

Къавшалгъан къатынгиши, моюгъан,
Умуту, къасты, иши уюгъан
Дандерекдей.
Бу уьч гюнлюк дюнъяда
Уьч минг намусну, борчну
Оьзю кютме герекдей –
Талпын, уч!
Талпын, сюрюн!
Дюнъясыны сюддюрю
Дам-дагъыр, тек дагъылмай,
Шахуллатып гёнгилюн
Шамчыракълар ягъылмай,
Сююнчюнден – дерти кён,
Гюн сайын топлай артып,
Эркин, азат ачылмай
Талпын саркъа къагъылмай
Кёкде эки къанаты...
...Чумдай гийинип чыгъа,
Чул бермес гъеч агъарса да сыпаты,
Чубуруп яш агъылмай –
Чет ерде чёгюп сыгъа...
...Къысымында къысматын
Къыса, къыса –
Аялары ашалгъан,
Къатынгиши къавшалгъан...

ИСТАНБУЛ

Оьрлене, энишлей таш орамларынг
Табанларым тайгъакъ –
Аргъумакъны наларыдай ашалды.
Гъар кесни къанкъардаш адамым билип,
Негъакъ тюгюл, негъакъ,
Къувандым, къыйналдым, къавшалдым.

Растлашгъандан рас гелер ой къарап,
Сорав-соргъугъа солуй тутаман.
Тобургъу-тегенекли гъар тарап,
Дазулары тогъанакълы-тогъаслы
Аркъайынсыз девюр арада –
Унутаман, неге унутаман?

Бурма! – деймен, – менден къаравунг,
Гёзлерингни терен кьююларында
Тюрклюгом эс берир гюнюн излеймен!
Къурма! – деймен, – энден-ченден соравунг, –
Дамлар къагъып о бириси ягдадан
Тюрклюгом селенир гюнюн гёзлеймен!

Ата Тюркюм булан Тюркешим –
Къумукъ халкъым сёйлей
Йылланы, ёлланы, еллени эшип,
Эс табул
Эс табул
Эс табул!
Къысматыбыз бизин Къуръандан!
Тюрк уям – сююнчлю дуам!
Алтын къанатлы бешигим –
Истанбул
Истанбул
Истанбул!

СЕНТЯБРЬ, ТАНИЙМАН СЕНИ!

Елпиллей саргъылт, къызгъылт ялындай,
Ичириги бал тюз, исхарла халат –
Сентябрь!
Танийман сени, танийман,
Шо гёрюнюш, шо анг, шо юрюш, шо хат!
Сентябрь!
Танийман сени,
Боявлу сырларынга тюшондюм –
Он алтынчы гюнюнг къаршылап мени
Янгырыкъ авазым завал тюшонгде,
Зангырлатып алтын къылчыгъын
Авлагъынгни чалкъынагъан тёшонде,
Авзума тамдырып гюнюн ал чыгъын –
Мен тувуп, дюньягъа мен янгы чыгъып!
Сентябрь!
Энечилик этдинг, эм этдинг,
Гёзлерим ачып, гюнюм гёрсетдинг...
Сентябрь!

Шо гюн-бугюн энечимсен, элчимсен,
Къыл инче сезимли – тышым, ичимсен,
Чалмюк битген жан, къанатым,
Табиатны юз-минг тюрлю чагъында
Елпиллетип къызгъылт ялын – сагъындай,
Ичириги бал тюс халатынг.
Сав объмюрюм ягъымдасан, ягъымда,
Инбашынгдан артып къысматым –
Сентябрь! Таныйман сени!..

...ЭРЕНИ БОЛМАСМЫ КЪАТЫНГИШИНИ...

...Эрени болмасмы къатынгишини –
Эр мыйыгъын чанг къондурмай сакълайгъан!
Отъягъарыны – отгъа тюшюп де,
Озьменлигин етти ятдан якълайгъан...

...Эрени болмасмы къатынгишини –
«Агъ!» дегенде елдей етип, аявлап,
Гёнгюн алып сыйындырар тешюне,
Гъакъ инамлы аркъатаявдай...

...Эрени болмасмы къатынгишини –
Бир къараса тѣбенг кѣкге тиердей!
Гъайран сызлап жанынг жанына
Ирип, сингип къалма сюердей...

...Эрени болмасмы къатынгишини –
Сеси сездирер бир сен тарыгъынг!
Гъиси гездирер тюлюнг ва тюшюнг,
Балкъытыр бирден-бир дюнъянг ярыгъы!

...Эрени болмасмы къатынгишини –
Атасы, Амалы, Эри, Уланы
Атын айтсанг – ат аргъыта етишер!
Окъсюз къоймас, аяр, къызгъаныр –
Анасын, Къызашын, Къызын, Олжанын...
...Эрени болмасмы къатынгишини?!

КИШАВ АПАЙЫМ...

«...Мен ыблгенде магъа йыламагъыз –
Савумда этдим йылав-ясымны.
Тапшурдум нече минг къулгъум ва дуам,
Охугъанман нече-нече яссынны...
Не этейим, шу къысмат –
Тенгиримден пайым...» –
дей, эди, анамны анасы,
Женнет агълю болсун,
Кишав Апайым...

...Не этейим,
Ихтиярлы тюгюлмен
Инкар этме мен де Аллагъ бергенни.
Англайман – иелмей, бюгюлмей
борчлуман гётерме югюн
Оъзюм эшитгенни,
Оъзюм билгенни,
Шу – мени яшавум бугюн.
...Бу гъакъыл, сабур
топ-топ сынавлардан бир уългю ясай.
Юрек енгилмей – бир йыгъыл,
бир тур –
Дюнъяны алышдырма алгъасай...

...Алланы-шалланы асылын гийген,
Асыл ашлар ийген,
Сюйгенлерин гъакъ берилип суйген –
«Халкъ не дер?» демей.
Еринде ерли сёзюм сёйлеген пысмай, иннемей.
Оъзюнедей оъзгелеге соравлу
Инче гъисли, асил Апайым –
Къонгурав кюлкюлю, къылыч къаравлу,
Зикирлери – йылатгъан,
Пикирлери – йыбатгъан,
Къапулары къонакъгъа – бийивлю, харслы...
...«Мен ыблгенде магъа йыламагъыз!» –
Дарсланы дарсы.

АНЖИ КЪАЛАМ

Анжи къалам,
Анжи къалам –
Тахлы, тажлы гёзел сырым!
Аламатынг авлай алам,
Алгъыш атынг тизе йырым!

Теренлерде тамур тартгъан
Тик тавларда
Сесинг бар!
Черив чапгъынларын утгъан,
Тарихлерден эсинг бар.

Алысланы сазын чалып,
Девюрлеринг тарх гере,
Жагъиллеринг гъызын алып,
Айкъызлагъа парх бере!

Денгизинг сюре гемелер,
Гюлбарларынг тюрлене.
Талпынлы генг орамларынг,
Таргъу тавгъа оърлене!

Дагъыстанны тахы, тажы
Анжи – гъайлек шагъарым!
Тюгенмес дёнюп, къажып,
Эл хазнам,
Элик барым –
Анжи – къала шагъарым!..

АНАМ, ГЕЧ МЕНДЕН!..

Аллагъисен! Анам! Геч менден –
Аллагъымдай тенг сыйгъа, абургъа!
Бу оьмюрлер пана, гъеч эни –
Гъалаллыгъынг алмай гирсем къабургъа...
...Аллагъисен! Анам! Геч менден –
Гечелеге гёнгюлюнгню чечдирген
Тунгучунга, бешик алдында тизден,
Ана гъисни оьзек сютюн ичдирдинг...
...Аллагъисен! Анам! Геч! – деп, тилеймен,
Чаба-ёрта етмей бусам уьстюнге.

Бар барлыгъым сени булан бийлеймен,
Бийке анам, сен кыйналма, кюстюме...
...Билемен, Анам, таркыалмай дертинг –
Бири сама кыалмады улан авлетинг.
Эмчегинг эмдирген шо илк мюгълетинг
Эл намусун кютме магъа юк этди,
Эрлерден де ягылы чыкыма герек, деп, –
Сен сингдирген сююв халкыгъа юрекде!...
...Анам! Сен талчыкыма, ой төре гызма,
Миллетни минг дертин гөтерген кызыман.
Оьрлене бу яшавдан кысыматым
Гюч берип ругьландырып сени атынг,
Сюювюм алгышылап, якъладынг хатым.
Къумугъумну оьзден келпет-суратын
Аяп сакълагъансан алыслар артып...
Асил анам мени! Аллагъисен! Геч!

СЮЙ! ЙЫЛА! СЮЮН!

Ал дарай аргъан...
Перделени бир-бир басаман –
Вавуллады оьртен елигип, аргып,
Учгъунлар чачырап кёкге дув къангы...
Къулакъ асаман –
Яп-яшыл, саргылт
Жыжымлардай кызып
Дөгереи англар!
Агъара, кыызара юртумда танглар!
Чыр башгъа къонгъан
Хораз – кып-кызыл!
Янгырып занглар
Къанатлардай къувлуп ачыла
Гъаваны гызып!
Айшабазлардай чачыла
Айланагъа аллы-гюллю авазлар!
Айнанайлар авлай чарчымлы –
«Къыр къазлар, кыр къазлар, кыр къазлар!...»
...Перделени бир-бир басаман –
Талпына къолумдан аргъан,
Сыпкырылып бармакъ арадан
Сагъынчлы сеслер от-ялын ташлай:
– Суй! Йыла! Гыслеринг ташгын!
Сюювюнг – ал тажынг башда!

Янгыдан, бармагъынг ойнатып, чююп,
Перделени бир-бир басмагъа башла –
Макъамгъа малиян чечиле туюн!
...Ал дарай аргъан –
Сюй! Йыла! Сююн!

АХЫРЫНЧЫ КАГЪЫЗ

*«...1919-нчу йыл, 16-нчы август... Аявлу Татув!
Петровскини станциясында, вагонда язаман.
Мени гюллелеп оьлтюрмек бар, бир янгыз да
къоркъмайман. Мен Сени сюемен. Уллубий...»*

Аривюм Татув!
Бугюн танымайман оьзюм оьзюмню!
Гъасиретлик гъакий, сюювюм ташый...
Учгъунду къараву эки гёзюнгню
Урушлар уьзюр мюгълетге къаршы.
Уьстюнлюк тюзер негетни башы –
Яшама сюемен, яшама!
Дюньяда бар затны унутуп,
Сени булан бары оюм-умутум –
Аривюм Татув!
Сююнчлерден магърюм къысгъа оьмюрню
Гюню барагъанда алгъасап батып,
Тёлейгендей борчун савлай девюрню
Яшавну аслам асыл савгъаты –
Сенсен, сенсен, сенсен
Сюйгеним Татув!
Янгыдан мени ясап яратып,
Ярыкъ этдинг бирден къысматым,
Гюн-шавлам Татув!
Эниден сонг оьлюм ёкъ магъа –
Гюлле батмас сююв енгген юрекге!
Эниден сонг халкъыма герекге
Барман гъамангъа.
Талайлы талаплар юклеп замангъа,
Наслуну наслугъа тартып,
Девюрлеге тамур атгъан терекдей,
Барман даимге,
Аривюм Татув!
Къан ташытып эки гёзюнгден,
Тёбе чачынг юлкьуп, тырнап юзюнгню

Яшлыкъ этип ваягъ салма, яс этме!
Явлар янсын яшмын атар сёзюнгден,
Эл намусну сыйлы гючюн тас этме!
Оьктем тут башынг, чёкме тизингден...
...Олжа этип отав тиздирме
Бермесе де Сени магъа Яратгъан,
Узакълагъа узакъ узатгъан
Сен бол кысып алма кьолумну,
Гелинлей гийит опурагъынг гий!
...Менидей сюй –
Халкъгъа салгъан ёлумну...
Аривюм Татув! –
Сени сюеген Уллубий...

СЕНИ АНАНГ

Олтургъан ананг, очакъгъа
бакъгъан мююшде.
Къара явлугъуну буччагъы
гёзлерин сибире уюшген.
(– Сувланагъан болуп къалгъан, – дей, –
гёзлер къартлыкъда...)
Увулмагъан, чоюн ялгъавда
гъабижай къартыкълар...
...Акъ оьнглю назик бармакълары –
шамчыракълардай,
яна бара узун зувгъандан таба...
Сен огъар: – Баба! – дейсен, – Баба!..
...Гёрме гелгенсен янына,
Бираздан гетесен къайтып.
Эшикни япма артынгдан
Жыйып болмажакъ гючюн, къуватын.
Чарнайгъан къушну къанатларыдай
Кьолларын узатып
Алгъышлай кысматынг...
...Жыжымлардай эсинг ишырып
жыйрылып бир тююн тарлыкъгъан
тыгъылып тамакъгъа,
(бирден къарлыкъгъан)
сесинг яшырып
Чалт чыгъасан уьйден сокъмакъгъа...

АЙТМА ГЕРЕК ЭДИМ АНАМА...

Йылтынлы лансында чыны савутну
Салам-каламым батылды.
Ап-акъ кагъыз уютуп,
Ютуп къойду мени хатымны.
Якъ-якъгъа серпди ел етип
Сув уьстде балкъыйгъан келпетимни.
Сынгъан гюзгюде де гёрмеймен
бир сама ошайгъан ерин бетимни...
...Къайтма герек эдим уьюме –
Гъар тамымны бир чююнде
илинген туюнлер,
танып мени, менден сююнер.
Гъар туюн чечилип –
чечер магъа
мени сырымны...
Абатланып мен чыкъгъан посагъа –
гечер менден – мени оьксюз йырымны...
...Муна, алдында чёгюп тизимден,
айтма герек эдим анама: –
Анам! Бакъма азиз юзюнге
уяламан бугюн, уяламан!
Къавшалгъанман, къызынг, талгъанман,
англамайман оьзюм оьзюмню –
Танымасдай башгъа болуп къалгъанман!?...
...Айтма герек эдим анама.

СЮЮВНЮ МАКЪТА!

Ёл чыгъаман муна, дагъы да,
Янгы тартылгъан гъызны башында
Уьч къарт аякъларын бюгюп олтургъан,
Уьч тюрлю чабулгъан ташында
Уьч тюрлю языв мени къаршылай...

...Алдындай, иелтип башым,
Токътамайман, аста саламлашып,
Эретуруп къаршы:
– Айтма! – деймен, – Магъа бир зат да! –
Биринчи къартгъа.
– Айтма – деймен, – Магъа бир зат да! –
Экинчи къартгъа.

– Сиз магъа бережек уьч сорав –
Жан тартып обътеген объмюрню
къаралтып къоягъан кёмюрдей –
Уьч къарав!
Талайлы тувгъан гъар мюгълетим
Талмавлу эте –
Уьч ёрав!
Мен янгызман –
Сиз Уьчевсюз!
Уьч суалны авурлугъу – обълчевсюз!

Олтургъан еринден
Атылып туруп,
Уьчюнчю къарт къолун-къолуна уруп,
Къыччырып кюлеме башлады,
Ап-акъ юмакъны
Генг енгинден енгил чыгъарып –
Алдыма ташлады,
Юзюме тигилди илиякълы:
– Янгы тангынг геле агъарып,
Янгы ёлунг
Янгы язвунг –
Чечеген ёммакъдай!
Яшавунг чечер!
Сюйгенлер гечер! –
Ювукъ гелип токътап
Шыбышлады къарт:
– Сюювню макъта, сюювню макъта!..

ГЁЗЛЕРИМЕ КЪАРА

Сен мени
Гёзлериме къара –
Артсыз-алсыз сорав ишара,
Чакъырыв белгилер –
Къаравларыбыз гюллелей
Тутуп белгиге.
Токътав белгилерин яйгъан,
Къаравларыбыз дырбайгъан.
Сен мени гёзлериме къара,
Яшгъарып гелеген гъисни,
Умутну янгуру сугъара,
Саркъа агъа дерт,

Бирдагы – бир керт,
Къомузну кылы узылген,
Аралыклар сюзюлген,
Оьртенни йылтынлары,
Сув чайгъан сатырланы,
Ренклер кьатышгъан, кьатгъан,
Сёзлер – чувлукъгъа батгъан.
Гёзлериме къара –
Мени сен.
Мен де билемен,
Сен де билесен,
Ёлугъулардан сонг –
Ёлугъув...
Дуабыз – сююв.
Сюювюбюз – дув.
Къаравларыбыз гюллелей
Тутуп белгиге –
Артсыз-алсыз сорав ишара,
Чакъырыв белгилер.
Токътав белгилерин яйгъан,
Къаравларыбыз дырбайгъан
Сыралы сырларын
Серпип чача бара...
...Сен мени гёзлериме къара!

ИНАН

Мен шыплыкъны икылыгъыман,
Инан.
Оьзге шыплыкъ бар десе,
Инанма.
Тавларынгни башлары акъ кьар десе,
Инанма.
Акъ гирген олагъа,
Инан магъа.
Мен шыплыкъны икылыгъыман,
Инан.
Мен сени Ватанынгман!
Бош тепсидей, манг,
Гёрюнсе бирден гюнеш,
Тарыгъансан балагъгъа,
Инан, алгъаса магъа,
Мен шыплыкъны икылыгъыман,

Икълыгъынга ёллар эш!
Тиллер сени тилбир болуп
Тилсизликге, эссизликге,
Гъиссизликге, сокъурлукъгъа –
Зиндангъадай ташласа;
Денгиз –
Сагъа окъуранып,
Дувламагъа башласа;
Елкенлеринг елпиллет сен,
Инбашынгдан атып алатолпанны,
Алгъаса, магъа ет сен!
Гёк бёрюдей чилледе,
Зар улуса юрегинг,
Ачсан, кытлыкъ елеген,
Юрегинг биле – сагъа
Янгыз Ватан герегин.
Мен шыплыкъны икълыгъыман...

Хадиргюн болуп тувар
О гюн сагъа,
Мен кършылар:
Къазан уьстде,
Акъ пусну къалкъывунда
Гёрюрсен мени.
Терек тюнде,
Салкъынлыкъны саркъывунда
Гёрюрсен мени.
Къартны къомуз чертивюнде,
Йырында гъис этерсен мени.
Ананг элеп,
Ийлеп басгъан хамур
Ийисде гъис этерсен мени.

Гёзбавчулар гёзлерингни байласа,
Авуртдуруп, бармагъынгны хабарсан,
Лансыллав дёнер, сёнер.
Аривлюкню англы сесин,
Сюювню сырлы гъисин –
Менден табарсан.
Инан,
Мен сени Ватанынгман!

АЙТМА, АЙТМА...

Айтма, айтма сен бир зат да,
Къара къыргъа –
Гёр! Нечик чакъ?!
Бу нече гюн
Туман басып
Зигер эте зар сыгъанакъ.
Къышны уллу чиллесинде
Къайда сувукъ?
Къайда акъ къар?
Табиатда бир тамаша
Пашманлыкъ бар, мунгрукъ бар.
Къышын – къыш этме болмайгъан,
Гюзюн – гюз этме болмайгъан,
Ичин – тыш этме болмайгъан,
Терсин – тюз этме болмайгъан
Дюрбюз, дюр!
Табиат да мен де бир –
Эгизлербиз, эгизлер!
Сюерибиз бизин – Адам.
Адам – терсибизни тюзлер.
Айтма, айтма сен бир зат да,
Сенден вакил – гёзлеринг бар.
Къара къыргъа –
Туман тайып
Ява лопа-лопа къар.

ЯНГЫЗ МАГЪА

Къайгъыланы къаялы ягъаларын –
Гелемен бойлап.
Балагъланы буз бюркеген ёлларын –
Гелемен оътюп.
Чыгъармысан къаршылама,
Ойдаман, ойда...
Сюемен! – деп, нечевге
Айтдынг, ант этип?!

Гюз янгуру шишип, гёбюп
Гъар абатым аралай.
Мен гелемен –
Сююнчгеми, къайгъыгъамы – къарамай!

Тюнегюн де, бугюн де, тангала да –
Гъавадай, рыцкъыдай
Герексен магъа.
Тюшюмде де, тюлюмде де,
Язбашда да,
Гюзню ахыр гюнюнде де –
Герексен магъа!
Яй – яй тюгюл.
Къыш – къыш тюгюл.
Сен янымда бусанг, шо гюн –
Сав яшавгъа теппе-тенг гюн!
Сёзлер сёзлеге урунуп
Гетсе чартлап, чачырап,
Гет! – деген, сёзню сагъа
Болсам бирден къычырып,
Гет! Унут, даимге мени
Эсингден тас эт! – деп,
Эт! – деп, – мени тас! –
Сен инанма,
Сен инанма суюгеним!
Къысып къучакълап мени
Баврунга бас!
Этме мени тас!
Инан, сагъа айтагъан,
Сагъа айтар сёзлерим
Оъзге гъеч ким эшитмеген.
Эшитмежек оъзге гъеч ким!
Суюгеним!
Тилевюм бир, янгыз сагъа –
Тюшюнде де
Тюлюнде де,
Язбашда да,
Гюзню ахыр гюнюнде де
Сюемен! – деген, шо сёзню –
Сен магъа айт,
Янгыз магъа!

БАЛЫКЪЛАРЫМ МЕНИ

Балыкъларым мени тирилди,
Денгиз инанды.
Балжибинлерим уянды,
Гюллер къуванды.

Билегим билегинге таянды –
Аялар янды.
Алтын кекелли уланъяш
Кюлеп-кюлеп силлей ал жагъыржакъны!
Сюйгеним!
Аста!
Биз гъали де
Билмейбиз, билмей,
Бир-биревден биз айрылмажакъны!

АНА ЖАН АТА КЪАН

Казим булан Дайгъанатгъа

Сув тюгюл, сют тюгюл –
Увуз къан-къатыш
Тувмадан тунгучуна ичиртген...
Нече-нече яз
Нече-нече къыш
Шу мюгълет – ана гёзден гечиртген...
Ата къан,
Ана жан –
Бармы гъеч сорагъан
Бармы анлагъан!?.
Къарны чюйре-чюйре айланып,
Тырпыллай къан оьзенде –
Ана жан...
Бавру янып, ягъгъа байланып,
Къыжырай агъаргъан къоллар тизинде –
Ата къан...
Къувана бавруна басгъан баланы –
Эр саны сайралгъан, батгъан къанына...
Эки къыз авлетим мени –
Нюрлендирген, тюрлендирген аламым,
Шолай гетдилер дюньядан,
Къан тамчылы гъарзи басды жаныма...
Ата къан, ана жан...
Ананы кёкрегин паралап,
Атаны юрегин бичакълап,
Азиз балаларын аралап –
Азрейил суворуп ала къучакъдан.
Бала булан бирче гёмюлген –
Гёнгюлню тарт, чыгъарт къабурдан!
Яратгъан Оьзю язгъан оьмюрлер –

Инагаъанлар гъасси болмас, сабурлар!
Хатабалагъ гъатсыз – минг тюрлю хаты,
Аллагъны пурманы – ургъан сагъаты,
Оъзю солкъ эте ташывун къанны,
Оъзю суйгенлени Оъзю къутгъара –
Азабындан бу ялгъан дюнъяны...

Агълюсю булан.

Скульптор Бела Муратова булан.

Адабият ахтарывлар

Магъаммат АТАБАЕВ,
Дагъыстанны халкъ шаири

СЮЕ, ЙЫЛАЙ, СЮЮНЕ

Бу шаирни атын эшитгенде, инг башлап мени гёз алдыма къолунда сют челеги де булан тав сыртлардан тюшоуп Анжиге сют сатма гелеген, сютюн сатып битгенде, йырдан толгъан юреги булан редакциягъа гиреген бир къыз геле... Сабанчыны тав къолтукъгъа сыйынгъан агълосюнде тувгъан кёп къызланы бири, яшдан берли уллу агълоню къыйынларын бойнуна алып да, ата-анагъа кёмек этип уйренген, челеги булан сыйырланы тангда савгъан, танг сютюн де, Таргъуну тангында, юрегинде тувгъан йырланы ангын да алып гелеген бу къызны башлапгъы сюююв шиъруларында таза-лыкъ, адиллик, къоччакълыкъ гыс этилине эди.

Ону башлапгъы шиърулары газетлерде, журналларда чыкъма башлады. Къанаты къатып битмеген къушлар йимик, йыракълагъа учмагъа башлай турса да, шо башлапгъы шиърулардан бу къызда пагъму барны сезмеге бола эдинг.

Шо къыз башлап мактапны битдирип, Буйнакскидеги педучилищеге тюшдю, ону да битдирип, яшлар бавунда яшлар булан доланды, сонг буса бу юртда тувгъан къыз кёп йыракъгъа – Москвагъа Адабият институтгъа охума гетди. Шо заманларда шаирлени ва язывчуланы гъазирлейген бу оър охув ожакъны битдирген мен, я Аллагъ, мунда охуйгъан къумукълар мени булан битип къалмасын, оланы арты уьзюлмесин деп ойлап, пагъмулу къумукъ яшланы ва къызланы бакъдырма къаст эте эдим: бирлерине шиъруларын орусчагъа айландырып берип, конкурсгъа йибермеге, бирлерине Язывчуланы союзундан кагъызлар алып берип, бирлерине буса шо Адабият институтуна сайлап алмакъ учун юрюлеген конкурсгъа оьзюм язгъан шиъруланы берип, нечик алай да, бизин яшлар оьтсюн деп...

Шолай кёп яшлар оьтме де оьтдюлер. Мен бугюн де шатман – суйсе билсинлер биз этгенни,суйсе билмесин... Гъали охума салмакъ учун кёп акъча да берелер – о заманларда олай затлар юрюлмей эди яда олай затланы биз билмей болгъанбыздыр: биринден бир кепек де алмай, нече-нече яшгъа охума тюшме кёмек этдим. Бу таргъулу къыз буса шо институтгъа оьзюню шиърулары булан тюшдю ва яхшы охуп, Шейит-Ханум Алишева деген шаир болуп къайтды.

Москвадан къайтып, Шейит-Ханум Дагъыстанны язывчуларыны союзунда, «Къарчыгъа» журналда ишлеп турду, ону шиърулары китаплар болуп чыкъма башлады. 1975-нчи йылда чыкъгъан «Аяны исивю» деген ону биринчи китабына мен редакторлукъ этдим...

Яш шаирлени кѣплери уллу шаирлени, айтылган шаирлени таъсири-не тюшюп, олар язган шиърулагъа ошатып яза... Шейит-Ханумну шиърулары буса гъеч кимни шиъруларына ошамай, ону озъюню битимине, ону озъюню юрегине ошай. Шейит-Ханум къумукъ поэзиягъа оз сокъмагъы булан янгы макъамлар, янгы англар алып гелди. Шо буса герти шаирде бол-маса ярамайган бир алаMAT.

Биревлер ону шиъруларын къабул этмей, англап болмайбыз деп кант этегенлер де ёлугъа. Башгъалар буса Шейит-Ханумну бир тамаша меселде яратылган эркин гъислерден, чарчымлыкъдан, тюрлю ренклерден ясалган шиъруларын юреги булан англай, жаны булан къабул эте.

Шейит-Ханум охувчуларына «Гъарсинчек», «Бийиймен», «Ёлда йыр», «Аяны исивю», «Сюй, йыла сююн» деген ва озгге китапларын савгъат этген. Бу китаплардагъы сатырлар – тюзлюкге, гертиликге, адилликге, инсанны, яшавну, дюньяны сюйме чакъыраган, инсанны насиби учун ябушма чакъыраган йырлар кѣп охувчуланы юреклерине етишди. Ва бу къызда пагъму булан бирге адабиятда адатлана гелеген ёлланы бузуп, оз ёлун салма гъюнер де, батырлыкъ да барны, ол къыз оз халкъын кѣп сюегенин де гѣрсетди.

Тенглик ва Тюзлюк учун къумукъ халкъны гъаракаты башланганда къумукъ шаирлерден бу къоччакъ къыз шо къурумну яратганлардан бири болуп ва шогъар къатын-къызланы къуршамакъ учун кѣп гъаракат этип, этек чалып айланды. Хасавюрт темир ёлну боюнда къурулган лагерде, Къарамандагъы къалмагъалларда, тахшагъарны уллу майданында къатын-къызланы ачлыкъ билдиривюнде, кѣп уллу жыйынларда бу батыр къыз башчы болуп оз башын, оз яшавун ойламай, халкъын ойлап, халкъыны насиби учун чалышды. Хасавюртда Дагъыстандагъы къумукъ къатын-къызлар жыйылган, Магъачкъаладагъы халкъ тыгъылып толган уллу майданда, олай нече-нече ерлерде Шейит-Ханумну къоччакъ айланышы гѣз алдан таймай, ону савлай дюньяны хозгъама сюегендей: «Аллагъу акбар!, Аллагъу акбар!» – деп кычырып, шо сѣзлени уллу майдан толган халкъга такрарлатаган тавушу буссагъатда да къулагъынга чалынып геле...

Шейит-Ханум Алишеваны шиърулары орус тилге гѣчюрюлюп, Москвада китаплар болуп да чыкыган.

«Чыдамсыз!» – дейсен, – «Чыдамсыз!»

Чюйре айландырып сѣзлерим.

Чылгъывларына чырмап озлени,

Чыкъса бирлер, этип мени чырайсыз,

Адагъанман, адагъан,

Тилим тутулуп,

Сув уртламай,

Аш ютулмай,

Чыдагъанман, чыдагъан,

Сан-саныма нечесе окъ къадалган,

Яраларым тутулмай,
Бир зат да унутулмай, унутулмай.

... Оьрлюгюм – чылгыйында терекни,
Ел уьфюрсе алып атма.
Ерлигим кьувушунда тьнгекни,
Турсам, терекмен кьатма.
Бир аягьым яшырып,
Батмакьдагьы чылдай,
Ёлум кьылдай,
Юрюмесем де баш уруп,
Кьакьа – кьолдан артылгьан,
Дазу гьыздай тартылгьан.

«Чыдамсыз!» – дейсен, – «Чыдамсыз!»
Чыдай-чыдай болдум чарасыз.
Сыныкьмакьны,
Чыныкьмакьны
(Тенги тенг, терени терен)
Аянланмагьа сюйген
Айланмалы аясын
Мени кебиме бир керен гирип кьарасын...
...«Чыдамсыз!» – дейсен, – «Чыдамсыз!»...

Ватандашлыкь лирика булан янаша Шейит-Ханумну поэзиясында сююв лирикада кьеп ер тута. Инсанны инсан этеген сюювге, гьашыкьлыкь-гьа багьышлангьан сатырларында шаирни тангдай таза, тангда савулагьан сют йимик демли ва берекетли, ерлени ва кьклени кьеп сырларын кьуршай-гьан назик гьислер сезиле.

Янгыз кьойма мени аявлум,
Аралап турсун кьаравунг...
«Янгыз кьойма».

Алтын заманымны зая йиберип,
Гююш гюнлерим – гьнгюрт ярыкьлы.
Жан азыгьым ари теберип,
Кьантартаргьа таби болма тарыкьлы –
Табиатым! Сенден талап этмеймен,
Йылланы гьакьын,
Гьакь тьогюллеге
Гьатсыз талатгьан...
Тартынмайман, яшынмайман, гетмеймен!
Дазуларым дув оьртенлер яллатгьан...

**Къучакъгъа сыймай
Къызыл гюллерим!
Къучакълай, сыйлай
Алтын заманым, гюмюш гюнлерим!**

Бирлер англама болмайбыз деп кант этсе де, биревлер бютюнлей къабул этмесе де, Шейит-Ханумну бу языв къайдасы бизин къумукъ поэзияны, бютюнлей дагъыстан поэзияны бирден-бир бай этмек учун, чебер аламатынын артдырмакъ учун бек тарыкълы эркин кюйде обсеген терекдей, гъеч бир затгъа югенленмей, эркин гезейген толкъундай эркин къайда. Шаир айрокъда къумукъ поэзияда адатлана-мердешлене гелеген йимик, пикруларынын, гислерин генг олъчевлю бувунлагъа, тенг бувунлу сатырлагъа, къалиплеге тыгъып турмай, юрегин охувчугъа эркин кюйде сыр чечип къоя, Денгиздеги дув толкъундай, ону юрегинден чыгъагъан сыры эркин тува, эркин яшай...

Шейит-Ханумну поэзиясыны бирдагъы бир аламаты – бизин дув къалмагъаллы, къавгъалы заманны зарпларын къуршап, уста кюйде суратлап берегенликде.

Шейит-Ханумну поэзиясы гъакъында гъали болгъунча бизде бек аз язылагъаны да шо саялы болма ярай, ону яратывчулугъу гъакъда язма да тынч тююл!

«Дазуларым дув оъртенлер яллатгъан» шаир сав дюньягъа ес болгъан, гъеч затдан тартынмай, яшынмай, тайып гетме къарамай, дюньяда эркин айлана. Къумукъ халкъны къыйынларына къыйналып, яш башына уллу намусланы да алып, къумукъ гъаракатында башчыларындан болуп, анадаш халкъы учун гъаракат этип яшайгъаны да шо саялыдыр. Нечакъы къыйын болса да, бу ябушувда кеп зар чекме тюше де, бир къыйынны бир тынчы дегенлей, шаирге бир-бирде насип иржаймай да къалмай. Шо заманда ону юреги:

**Къучакъгъа сыймай
Къызыл гюллерим!
Къучакълай, сыйлай –
Алтын заманым,
Гюмюш гюнлерим! – деп къуванчлы къычыра...**

Шолай къуванчлы гюнлеринг кеп болсун, Шейит-Ханум! Сен Таргудан Анжиге акъ сютден ва къызыл тангдан толгъан челеклерингни алып тюшеген яш гюнлерингде йимик, даим яшнап турагъан, инсанны инсан болма чакъырагъан йырларынг энниден сонг да бизин кеп йыллар къувандырсын.

ШЕЙИТ-ХАНУМНУ ДЮНЬЯСЫ

Лириканы да, эпосну да айырагъанда, эпосда автор болагъан агъвалат-лагъа ягъадан къарай, лирикада буса оъзю ортакъчылыкъ эте деп англата эди бизге. Шейит-Ханум Алишеваны «Гъасирет-наме» деген асарларыны эки томлугъун тергевлю охугъанда, авторну бары да яратывчулугъу лирика мердешде яратылгъан деп токъташдырып болабыз. Ону яратывчулугъуну хасияты да тавдан, уллу янгурлардан сонг гелеген ташгъын йимик. Автор оъзю де ташгъынны ичинде, къолундан тартып, охувчуну да таш-хумгъа, башы-гёзю демей, ягъадан юлкъуп алып гёмдюре. Бары да шиъруларында умуми гёрюнюш береген разисизликни сеси гъис этиле. Негер рази тюгюл дагъы, дюньяны гёрген, оър билим алгъан, халкъыны биринчи тиштайпарларыны бириси демеге ярайгъан даражагъа чыкъмагъа бажаргъан бу адам, бу шаир? Халкъыны, элини сиясатында да аслу ортакъчы болгъан, Тенгири тувмадан оъз анцукъалын сав элге билдирме чакъы даражада пагъму берген. Не етмей огъар, не суюе? Шунча гёзел табиатгъа ренк етмей. Шаир табиатны бирден-бир ренкли, чечекли, гёкшамарал гёрмеге суюе. Олайлагъа максималистлер деп айтыла. Олар гюнгюртню, гёнгюлсюзлюкню, тюзсюзлюкню душманлары. Чечеклер де, гюллер де, бары да табиатны безенчлери де бай, кёп, тюрлю болма герек дей олар. Бай табиатда бай адамлар яшагъанны суюе шаир. Айрыча ону талаплары эргишилеге кёп: ата, эркярдаш, дос, улан атын терлетип-арытып етишгенни суюе къатынгишилени къуллагъуна. «Уясында гёрген уългюсю, учгъанда этген гъюнери» дей Къумукъда. Бир-бирине рагъмулу, къыйын-тынчына гъаракатчы кюйде ортакъчы болагъан татывлу агълю болгъанлыгъын гёрсете шаирни атасы Арсланалини агълюсю булай айтагъанлыкъ. Анасыны къарныннан генг дюньягъа чыкъгъанда йимик чыгъа агълюден халкъ арагъа чыгъагъан адам. Агълюсю исси буса, айрыча аччы сезиле халкъ арадагъы сувукълукълар. Шейит-Ханум Алишева да бизин дюньябызны таргъулу Арсланалини уягълюсюню даражасына чыгъармагъа суюе. Бир-бир авторлар оъзлени асарларында яратагъан дюньясындан тышгъари яшай. Асаргъа къарап, авторну герти келпетин гёрмеге болмайсан. Критика ва библиография, булайлыкъ, айрокъда, социалист реализмге хас эди. Шейит-Ханум оюн, гъисин, гёнгюн дырбайтып ачып, охувчуну оъз дюньясына гийире: оъз проблемаларына, масъалаларына ортакъчы эте. Шейит-Ханум оъзю де тиштайпа, ону гъар асары-пикрису да – тиштайпа, гъар сатыры да – тиштайпа. Адамгъа яхшылыкъ этсенг – сююне, яманлыкъ этсенг – къайгъыра: тек къатынгиши гъис якъдан бай, генг, англап болмасдай кюрчюсюз. Шейит-Ханум да къатынгиши экенге, бир зат да этмесе де хатири къала, неге? Бир зат да айтмагъангъа – этмегенге. Балики, ол гиччиден айтгъанны-этгенни умут эте болгъандыр.

* * *

Айтгъанынг ёкъ магъа, кьойгъанынг,
«Не этип кьойдунг?! – деп,
Къычырма гъасси...»
...Гёзлерим гёзлеринг булан раслашса,
Чырмавукъдай чырмап сан-саным,
Къаравунг ялындай уруна исси.
Шо мюгълетден тутуп
Тюгюлмен оьзюмню есим.
...Айтгъанынг ёкъ магъа, кьойгъанынг,
«Не этип кьойдунг?!» – деп,
Къычырма гъасси...»

(«Гъасирет-наме», 335-нчи бет).

Автор оьзю актив, пассив ону учун кемчилик тюгюл, яртылыкь тюгюл – хыянатчылыкь. Къарап, янындан салам да берип, оьтюп барагъан адам.

«...Гъакъ юрекден мени сюеген,
Жаны авруп магъа гюеген,
Гёнгюлюм сезеген гёзюмден эслеп –
Бармысан гъеч ким?!
Жавапчан, сеслен!»
Не сюе, не гёзлей автор?
«Гъей! Мени биревюм!
Къайдасан? Кимсен?»

Янып, чиркип барагъан тиштайпагъа уланпав «салам» бере, ону да берсе. Ялынлы Шейит-Ханумну яшав ёлуна, яратывчулугъуна къарагъанда, ону даражасындагъы ялынлы, уьстевюне, ону даражасында пагъмулу адам, ёлдаш ёлукъмагъан. Шолайлыкь авторну яратывчулугъуна бирден-бир талчыкь гъаракат бере. Олайлар гъалиги дюньяда кёп аз ёлугъа, кёбюсю эренлер буса, шаирни ругъ даражасыны бийигинден къараса, Бадрутдин де айтгъанлай, «деседелер», «ломай амайлар». Охуп кьоймай, Шейит-Ханумну асарларын юрегингден оьтгерсенг, оьз замандаш эренлер саялы уялмагъа да тюшегендей бола. Шо саялы шаир янгыз оьзюню бай дюньясына кюлтюс, гёнгюлсюз – «пропуск», тюзюн айтса, «допуск» бермей. Тышда къалгъан «агъайлар», бир-бирде, шаирни асарларындан бир-экини де охуп, англамай, шаирге: «Четим язасан, англашылмайгъан кюйде язасан», – деп де гъакъыл уьиретме къарайлар. Пассионар ругъну, оьр даражалы, оьзтёрече пагъмулу тилин англамагъа аз буса да охувчугъа пагъму герек. «Билген – этер, билмеген уьиретер», дей Къумукъда. О «аз охуп, кёп билгенлер» шаирни де, ону яратывчулугъун да тартып, оьз даражасына тюшюрме къаст этелер. Яхшы ойлашып къарайыкь, шаирни артда чыкьгъан «Гъаси-

рет-наме» деген эки томлугъун да тергевлю кюйде охуп чыгъайыкъ, герти багъа берме сюе бусакъ.

– Шаирге де, ону яратывчулугъуна да, Али айта, Вали айта деп, биревлени пикрусун такрарламакъ «мени башым ёкъ, англавум да ёкъ» демек бола.

Къумукъ тил – тюрк тиллени ичиндеги тил. Къумукъланы, бары да Дагъыстанны халкълары йимик, оз тилинде илмусу ёкъ. Къумукъ тилден, къумукъ адабиятдан къумукъ тилде язылган бир сама илму иш де ёкъ. Бизин тилни илмудан айырып, ону илму терминологиядан да магърюм этди. О да къумукъ тилни базар-вокзал, очар-кёрюк тилге айландырды. Илмусун тас этген сонг къумукъ тил озюню адабиятын да тас эте бара. Зайнал Баматовну «Орус-къумукъ сёзлюгю» 1959-нчу йылда 6000 экземпляр болуп чыкыгъан эди, артда чыкыгъан сёзлюк – 300 экземпляр.

Тюрк-къумукъ шиъру языв система бырынгы тюрк речитативден башлана. Олчевлю сатыр (мерная строка) силлабика (бувун) – шиъру язывну кюрчюсю. Къумукъ шиъру языв системаны олчевлю сатырында 5-ден 12-ге ерли бувун бола. Тек кёп къолланагъан, музыкагъа салынып кёп йырланагъан етти ва он бир бувунлу сатырлар. Адатлы гьалда етти бувунлу сатырлар булан сарынлар, он бир бувунлу сатырлар булан йырлар тизиле. Демек, бары поэзия булай болмакъ борч демек тютюл. Яратывчу автор асарын озю суйген кюйде, къайдада язма ихтиярлы.

Орта асуларда гюнтувуш поэзияланы таъсири булан, оз къумукъ халкъ авуз яратывчулугъуну оз озювю-низамлашыву булан къумукъ шиъру языв система тавуш – музыка, форма – идея якъда бютюнлеше. Абдурагъманни, Къзакъны асарларында бу оьсе гелген мердеш озюню балкъыйгъан даражасына чыгъа. Къзакъ озюню оьр даражалы пагъмусу булан паузагъа да маъна бере, ону да къурал этип къоллай. Аманхордан, Магъаммат Апендиден башлап къумукъ шиъру язывда простой халкъ тил кёп къоллана. Ташгынлы озен йимик, къумукъ шиъру языв мердеш бир о озенден, бир бу озенден агъа; суйсе экисине де эки бёлуне. Простой тили, къурулушу низамлы къумукъ поэзия Анвар Гъажиевни яратывчулугъунда балкъыды, бютюнлешди.

Анварны гъар шиърусу – бир Тадж-Махал. Охумакъ – оз тилибизни къудратына, гёзеллигине ажайып болмакъ. Бютюнню, балкъывну олчевлю ёкъ дегенлей, ону уьстуне Атабаевни уллу пагъмусу да къумукъ тилни имканлыкъларын бирдагъы тасдыкъ этди. XX асуну башында Европада, ондан сонг Россияда да бир-бир шаирлер «яшавну янгы чалт ритми, янгы ритми поэзиядан да талап эте...», – деп, бир сатырланы чюйре этди, бирлерин сындырдылар. Бишген, толган мердешден янгылыкъ тува. Бизин Шейит-Ханумгъа йимик Маяковскийге де озюню шиъруларын охуйгъанда мердешге аминликни талап эте болган. Уллу шаир: «Менден ялкдыгъызмы, гелейик Пушкинге деп, тынглавчулар токътагъынча Пушкинни гёнгюнден охуй болган». «Четимлерин, сезе туруп талгъанда, «рагъатларын» тойгъунча охуп, «четимлеге» сонг теренлешме ярай чы.

Бу янгылыкъ ритм тюрк тиллеге де гелген. Сатырланы сындырып, йыртып, сыдырып, оър тогу бар ток тел йимик этегенлик таъсирли де дюр, янгы да.

Сатырдан гелме герек бувунну – сёзню юлкъуп алып, охувчуну терге-вюн тартып, арты булан ону башына инг маъналы, гъисли сёз булан ура-гъанлыкъ. Тенглешдиривлери де охувчугъа таныш тюгюл тенглешдири-влер:

«Къара тюгюл гийгеним,
О гёлентким мени», – дей Шейит-Ханум.

Къара гиймек – къайгъысын гёрсетмек. Къараны къаркъарасына, чархына гие. Къарасын гийме къаркъарасы къалмагъан.

Къайгъыра туруп, гёленткиси къалгъан, – деп англайман мен шаирни оър даражада символлу, оър даражада чебер, бир де бизин поэзияда ёлукъ-магъан кюйде оъзтёрече сёзлени.

Америкалыланы бир водевилінде:

**«О женщины! Женщины!
Как Вас трудно понять?
Как Вы не похожи на мужчин?» – дей.**

Хыйлы охувчулар да Шейит-Ханумну шолай айыплай. Ва амма къа-тынгиши экенине де, яратгъаны оъзтёрече экенине де, сиз ону англамай-гъаныгъызгъа да ол айыплы тюгюл. Алдагъы девюрлерде Къумукъда: «Бир авлия да, бир молла да болмаса, юртдан юрт болмас!» – деп къошагъанлар да бар. Шейит-Ханумну шиъруларыны лексикасыны гъакъында айтсакъ, Ломоносовну «штиллерини» теориясына гёре пайласакъ, Шейит-Ханум-ну асарларыны тили оър стил. Архаизмлер, историзмлени кёплюгю янгыз шагъарны «чолакъ» тили тюгюл, юртну таза тилин англама четимлик тув-дура. Бай, гюнтувуш халини накъыш оювларына ошай оланы тили. Гирме къыйын, гирген чыкъма сюймес йимик сигърулу Шейит-Ханумну асарла-рыны сигърулу-сынчы тили де.

Сураг бѣлюк

Охувчулар булан.

Къумукъ язывчулар Къумукъ театрда.

Дагъыстан язывчулары булан.

Къызы Жавгъарат булан.

Ёлугъувну вакътисинде.

Жаминат Керимованы юбилейинден.

Дагъыстанны халкъ шаури Марина Агъматова булан.

Шаирлер Гёгюрчюн Атаева ва Женнет Мусаева булан.

ШЕЙИТ-ХАНУМ – МЕНИ АТЫМ!

Тюзюн айтгъанда, гъалиги заманларда инсанлар поэзиягъа тергев берме чола тапмай. Бизден, гъарибизден бары да гючюбюзню, ругъубузну салып чалышма талап этеген къагърулу девюрлер, гъатта озюнг озюнг булан янгыз къалма мюгълет къоймай. Поэзия буса шолай имканлыкъны бере. Дюнъя поэзияны Китабыны бетлерин ача туруп, шаирлер гетереген даимлик масъалалар–яшав, оylum, сююв... онча да кеп тюгюлюне тамаша боласан.

Шекспир, Пушкин, Пастернак, Бродский, Есенин...

Шаирлер бир вакътини ичинде юрек сесленердей тынч ва четим сёзлене табалар. Охугъанда, шу герти, шу мени гъакъымда язылгъан деген ойлар тувардай...

Мени гъакъымда, Аллагъу-Таала мени яратгъан кююмде, мен нечик адам болма болар эдим, амма болмадым...

Биревлер рази болмай къалмакъ да бар: энни олар чы классиклер, ола ны гъарисин заман сынагъан, олар айтардай кеп де тюгюл...

Тек олар бар чы! Гъатта бугюн бизин арабызда. Инанмай бусагъыз, къумукъ шаир Шейит-Ханум Алишеваны «Ярыкъны ва къарангылыкъны арасында» деген китабын алып ачып къарагъыз. Сиз бир гъавур замангъа бары да затны гъакъында унутажакъсыз.

Мен Шейит-Ханумну кепден берли таныйман ва ону булангъы къурдашлыгъыма оъктем боламан. Шавлалы, сийрек ёлугъагъан, озтёрече хасияты булангъы адам. Онда бир тамаша гъакъыл ва акъпейиллик, рагъмулукъ ва чыдамсызлыкъ, ювашлыкъ ва оьтесиз гючлю къайнар хасияты бир-бири булан чатыраша геле. Амма Алишеваны поэзия дюнъясына чомулагъанда, ону къатынгиши ва адам нукъсанлыкълары герти пагъмуну гючюню алдында артгъа тая:

**Вот к дому девочка бежит.
Срывает гроздь дождя руками
И в глине вязнет башмачками**

**Вот фото. Не лицо, а лик,
В оправе тусклого металла.
Частица света. Отблеск. Миг.
Что было до? Что после стало?**

**...Она вбежала, как вода,
Босая, с мокрою косичкой.**

**И ты сказал: «Иди сюда,
Гляди, как вылетает птичка!»**

**И вечно девочка глядит
Все, как тогда, на этом снимке:
Поднос, халва и хлеб в обнимку
И дождик где-то шелестит**

**И вечно девочка глядит...
Над лужами взлетают люди.
Дождя прозрачное зерно
Засыпало ее окно
Что было до?
Что после будет?**

Къысгъа этюд. Яшавну бир мюгълетинден чыгъарылып алынган сурат. Къысгъа фильмге яда новеллагъа сюжет. Художникге жанлы сурат этмеге бир тема. Яда музыкалы пьесагъа. Шонча зорлукъ бар шо гиччи асарда. Дюнъя тизилишини бир гесеги. Къысмагъа зарбусу. Бизге яшавну терен маънасын тынч англатып, ачып болган шаир тийишли, таъсирли сёзлени къайдан таба? Ол шо сёзлени ойнайгъандай йимик, нечик енгил кюйде бир-бирине байлай, тиркей? Тиркей дегенде, яшавну яшыртгъын, гёзге гёрюнмейген, гъар гюнлюк талашывда тергевсюз къалагъан сырларын ачып бере.

Шейит-Ханум объюнню гезикли шиърусун язагъанда, янгы асары пелен затны гъакъында болажакъ деп алданокъ белгилемей. Ол поэзияны гъалекли агъымында юзегендей, юрегине тийген гъар бир затгъа йыр булан селене. Юрекге тиеген аз зат бармы дюнъяда: айланангдагъы табиат, анадаш халкъынгни мердешли яшаву, яланаякъ яшлыгъынгни ярыкъ гюнлери ва озокъда сююв...

Алишева Сафо башлагъан ва асрулар объюп Агъматова, Цветаева, Агъмадуллина юрютген сююв поэзияны ёлун лайыкълы кюйде узата. Ол объюнню сюеген юрегин инсанлагъа ачмагъа тартынмай, ону учун сююв сырлы гъис тююл, алам оьлчевюндеги бир сигърулу гюч. Шону гъакъында ол дуллу дюнъягъа къычырып айта. Шо къан-тер булан язылган сатырлар, шо саялы шолар титирете:

**Как во Вселенной солнце и луна
Восходят и предметы освещают,
Так во Вселенной слов моих
В стихах
ты всходишь...**

Блокгъа Анна Агъматованы поэзиясыны гъакъында сорагъанда, ол Анна шиъруларын эргишини алдында йимик яза. Гъакъыкътда буса,

Аллагъны алдында йимик язма герек деген болгъан. Бир де Агъматованы пагъмусун кем этип гёрсетме суймеймен, тек Шейит-Ханумну сюювге багъышлангъан шиърулары Аллагъны алдында язылгъан деп, ташдырып айтма боламан:

**Я знаю
Что отныне и навеки
Мне грудь твоя—
Спасительный приют.**

Шейит-Ханумну поэзия ойлары обьтесиз терен. Олар кёп чайналгъан, ялкъывлу калималардан яратылмагъан. Шаир тавшалмагъан, алда къолланмагъан, биревлерден алынмагъан янгы, таъсирли тенгleshдирилени ва эпитетлени таба: суйгенини тавушу ону учун елде чайкъалагъан алтын бюртюклю будайбаш йимик, яшны тюшо къашыкъдан агъылагъан бал йимик созула, Каспий буса уллу яшыл хуртуядай ягъалагъа сыйына, художникни суратлары – кетен къумачгъа чырмалгъан анадаш тавлар, тереклер, авлакълар. Есилерсиз къалгъан уйню посагъасы буса, «абатланы гёзел юзюн» унутгъан...

Шолай мисалланы дагъы да кёп гелтирме бола. Амма шолар нечакъы таъсирли чалына буса да, таржума этилген сатырлар. Ш. Алишеваны таржумачысы ва ювукъ къурдашы, шаир Марина Агъматова айтагъан кюйде, Шейит-Ханумну поэзиясын гёчюрме тынч тюгюл. Неге десе, огъар, шиъру тизивню классика къайдаларына уйренген адамгъа мердешли, токъташгъан кюйлерден тайышып язагъан Шейит-Ханумну шиъруларын гъар гезик орус тилге уста кюйде таржума этме бажарылмай къала. Шо саялы ол оз заманында Ш. Алишеваны москвалы шаир Нина Маркграф булан таныш этген. Шейит-Ханумну инг де яхшы шиъруларын ол гёчюрген.

Шейит-Ханум къумукъ тилде яза, ону шиъруларында кёп бырингъы тюрк сёзлер ёлугъа. Шо тиллени ахтарагъан алимлени тергевюн тарта. Ону асарлары тюрк поэзияны бары да антологияларына гийирилген. Шаирни шиърулары Дагъыстан ва бир замангъы СССР-деги халкъларыны тиллеринден къайры, тюрк, ингилис, нидерланд тиллеге де гёчюрюлген. Бираз алларда Тюркияда белгили адабиятчы-тюрколог Эрол Оьзтюркню таржумасы булан Шейит-Ханумну янгы шиъру китабы чыкъды. Эрол Оьзтюркню илму диссертациясы да Дагъастанны халкъ шаири Шейит-Ханум Алишевагъа багъышлангъан.

Шейит-Ханум ана тилинде йимик, орус тилде де яхшы язагъанын кёплер билмей буса да ярай. Буссагъат ону орус тилде язылгъан шиъруларыны жыйымы басмадан чыгъыралма гъазирленип тура. Ондан къайры, ол ювукъ арада озюнню авторлукъ выставкасын обьтгерме сюе. Тамаша болмагъыз, шаир Алишева–пагъмуну художник де дюр. Шейит-Ханумну графикасы ону асарларына гёре этилген суратлар тюгюл. Шоларда шаирни чебер сёзню йимик ренклени, гъызланы кёмеги булан этилинеген сыр чечивю. Шейит-Ханум сурат этивге тергев берегени негъакъ тюгюлдюр деп эсима геле. Шо да янгыз ону агълюсюнде кёп художниклер бары булан байлавлу

түюгүл. Шаирни өзюнү чебер ою, язагъан кюю суратгъа парх бере. Гъар шиърусу, маънасыны, ичиндеги гъислеге гёре къайсы буса да бир айрыча тюсге боялгъан ва эсингде бир түрлю ренкли келпетлени тувдура. Артыкъ ачыкъ, ярыкъ, къайнар тюслер яшавну, яратывчулукъну, сюювню белгилей.

**Лучами тронув одеяло,
–Еще не время умирать!
Мне красная заря сказала
И смяла красную кровать.
...На красном полотне спала я
Мне снилась красная трава
И солнцу красному
Пылая
Кричала я:
–Жива, жива,
Живая я!**

Мен кёп заманлар инчесаниятны асарлары озлени яратгъан адам булан тенгдир деп гъисап эте эдим. Тек йыллар гетип, даим шолай болмайгъанына тюшондюм. Муна Шейит-Ханум Алишеваны да шолай поэзия пагъмусу, язылгъан сатырлары озлени ясагъан шаирден уллу. Шо пагъму шаирни алдын тутмай, тек шону гючю шонча да таъсирли чи – къалгъан озге зат дёнюп къала. Тюзюн айтгъанда, биз гъали де ону яратывчулугъуна бютюн дагъыстан поэзияны озлечевюнде тийишли кыймат бермегенбиз. Буса да заман бары да затны ерли ерине салажакъ...

Яратывчу ишни барышын, юрюшюн гёзден гечирме къарамакъ–бош, маънасыз иш. Озокда, мисал учун, гъаваларда саркъыйгъан къуш аэродинамиканы законларына гёре не ерлеге ерли учуп болажакъ деп, гъисабын чыгъарма ярайдыр? Тек тарыкъмы экен? Поэзия–кёп бетли, хасиятлы саният. Яда шо поэзияны тюп-тамур кюрчюсю–асил сёз. Кимде кюллап болагъан, сатып да алма тюшмейген, амма гъакъ юрекден гертини айтгъанда, дюньяны бары да малына тиеген, гъар инсанны юрек дертлерин солкъ этип бажарагъан, яшав канзилерден оърленме кёмек этеген, гъатта кыйынлы мюгълетлерде кюрума болагъан сигърулу гюч...

Ш. Алишева кёп яшав сынавлардан оьтюп, анадаш халкъыны инг яхшы маданият мердешлерин сакълап, ич ругъ азатлыкъгъа етишген, ялынлы сёзю булан инсан юреклеге оьртен салма болагъан гъалиги дагъыстан къатынланы гerti уьлгюсю болуп токътагъан. Ону озюнню гъакъында: «Шейит-Ханум–мени атым!» деп айтма толу ихтияры бар.

P.S. «Ярыкъны ва къарангылыкъны арасында» деген поэзия жыйымы учун, Шейит-Ханум Алишева Расул Гъамзатовну премиясы булан савгъатлангъан.

Нурамат ОЛЬМЕСОВ,
филология илмуланы доктору,
профессор

«КЪУМУКЪЛАРБЫЗ, БАРБЫЗ БАР ЕРДЕ»

Шейит-Ханум кьумукъ аты булан, кьумукъ адаты булан юройген, кьумукъну тарихин де, яшавун да, ону турушун да озьюню оьтген яшаву йимик, озью гезалгъа тутгъан яшавну йимик билеген кьумукъ ана да дюр, кьумукъ шаир де дюр.

Ол кьумукъланы яшав тарихин, миллет гьисапда бирлешивюн тарихи культурысыны анабашын бек билеген, теренден англайгъан шаир экенге, ону асарларында шо алдынгы яшав гьал устыонден суратланып къалмай, о бары да ана юрекден талчыгъып, юрекде бокъурап, уллу ойгъа айланып, кьумукъну ругъ дюньясына къошула. Шейит-Ханум халкъыны оюн, яшав дюньясын таныгып, кьумукъну бырынгы барлыгъын, гьалиги сабурлугъун, озьден кюйде яшав толкъунлардан чыгъагъанын, озьге миллетлер булангъы аралыкъны, тенгликдеги менлиликни сабур кюйде гёрсетмеге суйсе де, талчыгъывну билдирмей, халкъны гьалеклендирмей иш юрютмеге къараса да, ана юрекден халкъына къарав, гележегине талчыгъыв гьар сатырдан саркъып тура.

Ана юрекли шаирибизни анабашсыз къаларбызмы экен деген ой юрегин тырнай, тарих бетлеге ону оюн йибере, талчыгъыв пикрулагъа тебере.

Халкъыбызны ругъун сакълайгъан адатлар унутулуп, халкъы булан бирче тувгъан хасиятлар тас болуп, батырлыкъ да, озьденлик де, менменлик де тавшалып къалармы экен деп, бырынгы кьумукъну оьр даражадагъы ругъун гёрсетеген йырларыбыз эсгиленип, тилибиз къаврап къалармы экен деген ой шаирни тарих канзилеге тюшоре, бырынгы заманланы халкъыны эсине салма, шону уллу масала этип, гётермеге борчлу эте. Кьумукъ тилни сёз байлыгъын генг ва терен англаву, бырынгы авуз тилни, авуз тил яратывчулукъну формасын, гьар аваз кьурулушун билегенлик ону шиъруларыны маъна дазуларын генг эте, зангыравун къонгуравлу, мунглу эте, гёнгюревге тартагъан кюйде сёзлени сатырлагъа тиздире. Шо гьакьда шаирни «Умайгъа алгъыш дуам» деген шиърусу айрыча ахтарылма тюше. Шаирни яшаву да, ою да, тили де халкъы булан озьекден байлавлу экени шиъруну сатырларында агъылып тура. Шиъруда бырынгы, унутула тургъан сёзлер айрыча гюч алып, бадырап сатырлагъа гёче. Мунда отбаш да, озьенги де, кьудрат да бар.

Тарих канзилеге шаир астаракъ тюше, ари-бери къарай, гьар затын эсли кюйде ахтара. Ону тергевюн тарих ахтарывчулар къазып чыгъарагъан

бырынгылыкны белгилейген алатлар: кумукну савутлары –гюбечини уьстюнден савлай тешюн ябып кюягъан дегерек, езден куюлгъан омурав тагъымчакъ; дегерек дюнья, ону айлана омузу болуп салынгъан эки будай баш, омузланы тюбюнде уьч аякъ – очакъны уьч буту, онгунда ва солунда эки нал – узакъ ёлну белгиси, дегерекни оьр бетинде ана, ону асырап тутгъан нарыстасы – бу алапат келпет бизин халкъны Хазар девюрюнден де алда, сонг да бусурманлыкъ гелгинче, аналыкъ иман башы болуп юрюлгенге шагъатлыкъ эте. Бу тагъымчакъны тюрлю-тюрлю атлары бар: Иштар, Ишхар, Инана, Анат, Анабел, Ану, Умай... Умай – тюрк мифологиясында Тенгирини ёлдашы – «мени учун ананы ихтияры да, Тенгирини пурманы да бир йимик», – деген батыр эр.

Ананы келпети, Ана кумукъ батыр булан бирче бары да ишлеринде болагъанын, кумукну миллет масалаларын чечеген кююн, кёп намусланы кютеген зор кюччакъ кумукну -гъан форманы такрарлап гёрсете. Шо форма кюшулагъан ишликлени баргъан сайын авур масалаланы чечеген кюйдегилерин сатырлагъа тартып бере. Шиъруну даражасын бырынгы авуз тилдеги сёзлер де бек гючлендире.

**Отбашыны отун къоруп сакълайгъан,
Оьзенгиге аякъ басгъан батырын
Окъ, гюлледен гюбе торун якълайгъан,
Узун ёлун узакълардан сакълагъан,
Ожакъны берекетин болдырагъан,
Сабанын теренден салдырагъан.**

**Яшларында оьмюр ругъун яратгъан,
Дюньяланы бары сырын эмдирип,
Яшавгъа гъасиретли къаратгъан.**

Бырынгылыкъгъа -гъан форма алып барып кюймай, охувчуну сатырдан сатыргъа сёзлени тизими алып бара, тас бола турагъан кылыкъланы эсге алдыра, Ана кюччакъланы да, оьзденликни де башы экенни де гючлендире. Барыны да натижасын чыгъарып, шо ишлени де барыны да башы деп ананы гёрсете. Шейит-Ханумну тилини байлыгъы ва сёзлени атив тийишли ерлерине салып, сатырланы кюурагъан кюю – оьр даражадагъы усталыкъ.

Ана деген оьзек сёз башыбызны тас этип сама бармайбызмы деген ойдан кюруй, инамлыкъны гючлендире. Шо сёзню гючлюлюгю шо маъна юкню алып юрюйгени деп огъар авур, сыйлы сёзлени кюоша, шоллукъда суратлав янын артдыра.

**Миллетибиз кумукну –
Къыркъ тамурлу оьзек башы,
Ана сюювню аслам асил булагъы –**

**Бюрлендирип, тюрлендирип бадрата,
Нюрлендирмейли тувмай
Ана башыбыз Умай!**

Шиъруда чакъырыв сѣзлер, унлюклер булан натижа гючлене.

**Сен бизге береген къудратгъа
Аминбиз! Угъвай!
Тенгири де тенг гѣрген оъзюне
Алгъыш дуам къылдым тизимден,
Къабул эт, Умай!**

«Барбыз къумукълар» деген шиъру къумукъну ругъ дюньясын уятагъан, оър даражадагъы къумукъну къумукълугъун гѣрсетеген асар деп гысаплама ярай.

Шу шиъруда шаирни къумукъ тилни сѣз байлыгъын билегени, ону маъна бѣлюклерин маъналаны инче ерлерин сѣз ерине гѣре къоллайгъан кююне тамашалыкъ этер гъал бар. Къумукъ халкъ сѣйлейген кюйлер, халкъ тилини тизими, жумлаланы къурагъан ва ерлешдиреген кюю арив гѣрюне. Шаир халкъы булан сѣйлей, чакъырыв жумлалар булан гючлендире, модель сѣзлер булан мекенлешдире.

**Мен гъали нечик йырларман,
Ёлгъа къара,
Ёл бош тюгюл –
Халкъ бара!**

Къумукъ уллу гюч экенни шаир гъар сатырны гючю булан гѣрсетип бажара. Шогъар такрарланыв, гючлендирив, сѣзлерин алышдырып такрарланыв кѣмек эте. Талчыгъывну устасы арт-артындан бирин бири маъна якъдан ябагъан артгъа баргъан сайын гючленеген форманы къоллай.

**Бар якъдан, бар якъдан, бар якъдан
– Барбыз! – дей
Къумукълар барбыз дей бугюн!**

**Шу Ата топуракъны,
Шу Ана топуракъны
Ата-бабалар аманатлагъан
Башгъартмагъа башдан, аякъдан –
Бугюн, къумукълар, барбыз бар якъдан.**

**Барбыз – бир-биревден ареклер,
Барбыз – бар болмагъа герекге!**

**Шу Ата якълар
Шу Ана якълар**

Бугюн бизбиз, бизбиз кьумукълар.

**Шу Ата ерни
Шу Ана ерни
Ата-бабаланы кьаны ва тери.**

Кьумукъларда эркекликни суратлайгъан кѣп сѣзлени арагъа чыгъара, бизин ругъ дюньябызны кьочкакъ кюйде алып юрюген, оьзлени кьумукъ учун кьурбан этгенлени де эсделигин янгырта. Ругъ сакълавчуларыбызгъа чыкыгъанча, кѣп миллет масалаланы арагъа чыгъара, сонг олагъа гѣче.

**Айгъазисин, Уллубийин эсгерип,
Оьлчевсюз ойда оьзден эр башлар.
Яра-яра-яра бизин юреклер...
Гъайт! – дегенде,
Вайт!– деп атланып,
Инбашланы таяп инбашгъа,
Билеклеге чатап билеклер –
Бизбиз – бир-биревден ареклер,
Барбыз – бар! – болмагъа герекге!**

Тамаша сѣз тагъымлар кьоллай, олар булан токъташдырыв кѣп ёллар булан чечиле, барлыкъ ва ёкълукъ формаланы бек уста кьаршы сала. Олар кьаршы салынып, сатыргъа ругъ бере. Ёкълукъ формасы булангъы сѣзню башгъа формагъа салып, жут эте. Шолай кьаршы салып жутлукъ тергевню бек тарта, маънаны гючлендире.

**Башалманлар бичип-бичимсиз кьойгъан.
Баракалласыз – сыйынгъан, тойгъан.
Аркъалардан артлангъанлар атлангъан.**

Маънадаш сѣзлени кьоллап, алдынгъы сатырланы гючлендире. Шаир сыйынгъан, тойгъан деген сѣзлени бир-бирине ювукъ эте, экинчиси биринчисин маъна якъдан толтура.

Шейит-Ханум суратлав сёзлени халкъ сёзлери булан янаша къоллап,
ойну терен этип къоймай, охувчуну терен ойгъа сала.

**Мен гъали нечик йырларман –
Ананайлар бугюн азманлы,
Айланамда халкъ базманлы
Ругълангъан юреклер
Расдыр, ювукъдур.**

Шаир бек тамаша сёз тагъымлар булан къумукъну ругъун гётере:

**Ата-бабаланы аманаты –
Топуракъны гъар абатын,
Гъайлек йыры булан гъалалайын,
Ясы булан алгъам сагъатын –
Гъалал этгенлени абурун якълар,
Сыйсыз гелгенлени гъюрметин сакълар –
Бугюн бизбиз, бизбиз къумукълар!**

«Шу ата топуракъ, шу ана топуракъ» деген кёп тюрлю-тюрлю форма-
лагъа салына, шо формалар биринден-бири гючлю. Форма **-лар** ону генг
эте, арты-алды булан барын да къумукъланыки эте.

Къуршайгъан маънадагъылар формагъа форма жутланып, шо гъалны,
гъаракатны гъар кимге тарта, гёчюре.

Сатырларда «шу ана топуракъ» деген гесек къалып, огъар тюрлю-тюр-
лю Эл булан байлавлу сёзлер къошула: якълар, ер, эл – шо дагъы да элге
сюювню, ону якълавлну гючлендире.

**Шу Ата топуракъны,
Шу Ана топуракъны
Ата-бабалар аманатлагъан
Башгъартмагъа башдан, аякъдан –
Бугюн, къумукълар, барбыз бар якъдан.**

**Шу Ата якълар
Шу Ана якълар
Бузлар уруп,
Къысгъан сувукълар.
Боранлардан оьтген буюкъмай
Бугюн бизбиз, бизбиз къумукълар!
Бетге-бет туруп,
Бюдюремей якълар!**

**Шу Ага топуракъдан
Шу Ана топуракъдан
Инг башлап –
Абат алгъан бизин аякълар
Гъар абатында
Шу Ага ерни –
Шу Ана ерни –
Ата-бабаланы къаны ва тери.**

Биринчи ва экинчи сатырларда тюрлю-тюрлю формаларда яда башгъа сёз булан тюрленип, гючлендиреген гёрсетив орунча шу булан элни эслете, сонг Къумукъ оьтген, башындан гечирген ишлер, гьаллар суратлана. О уьчюнчю ва бир-бирде дёртюнчю сатыргъа да чыгъа. Гъар такрарланыв гесекни ахырында натижа чыкьгъан. Натижа – къумукъланы тарих канзилери, оланы тувма тарих ёлары. Шо гъакьда артыкълыкь формасы инг къоллангъан. Шондан къайры да сёзлер булан сатырдан сатыргъа гючлене юрюй. Шейит-Ханум сёз байлыкьны къуршап къоймай, о гъар сёзню маъна теренлигин ва культура даражасын биле. Шо гъакьда канзиленип гелеген сёзлер айрыча тергевюн тарга.

**Башгъартмагъа башдан, аякъдан
Боранлардан оьтген буюкъмай
Бетге-бет туруп,
Бюдюремей якълар!**

Шулай ругь дюньясын хозгъайгъан, гъар юрек пердеге тийип, ону (тарихни) бетлерин ачагъан, гезиги булан Къумукъну къоруйгъан, адамны ойлашдырагъан сёзлер къумукъну тарихи эсин уята. Шо уллу усталыкъ къумукъ тилни ва къумукъ халкъны тарихин терен билмесе ва юрегинден оьтгермесе бажарылагъан иш туююл.

Ругь дюньясын уятагъан алдагъы шиъругъа аваз къурулушу парх береген, бир формада, къайдада язылгъан бирдагъы шиърусун тил якъдан анализ этип, такрарлавланы гючюн, сёз тагъымланы тюрлюлерин, чакъырыв сёзлени, талчыгъыв гьисли жумлаланы, кёп маъналы сёзлени шо яшав гьалланы суратлавдагъы гючюн гёрсетме тюше. Шо масалалар «Етти гечибиз» деген шиъруда да гётериле. Шо «Барбыз, къумукълар» деген асарны толтура юрюй. Тил къурулуш янындан да олар бир-бирине ювукь.

Шейит-Ханум охувчугъа оьзюне чечме кёп масъалаланы къоя. Оьзю талчыгъып гётереген масала – бары да Къумукъгъа тиеген, ону ругьун гётереген миллет масала.

Шолай юрек гёнгюревлер кёбюсю битмеген жумлалар булан бериле. Шолай жумлалардагъы бир-бир сёзлер такрарланагъанда йимик гёрюнсе

де, олар маъна якъдан ювукъ яда айтылышы ювукъ болуп чыгъа. Шо саялы шолай жумлаланы ойлу гѣнгюрев булан, терен ойлу кюйде охума тюше.

«Гюнюбюз етти» деген шиъру ачлыкъ билдирген къумукъ къатынланы къайратлы ишине багъышлангъан. Къатынлар, къызлар етти гюн, етти гече Анжи-къаланы баш майданында олтура. Шо къатынлардагъы ругъну шаир оъзю де шолар булан болгъаны саялы оър даражадагъы ругъ булан яза. Шо саялы шиъруда къумукъ тил байлыкъ генг ва уста кюйде къоллангъан.

Биринчилей, агъылып гелеген гѣнгюревлю ойланы къысгъа-къысгъа жумлалар булан бере, битмеген жумлалар булан, ат жумлалар булан сурагълай.

**Етти гечебиз,
Гюнюбюз етти...
Тарихи тептерде
Даимликге етти япыракъ...
Оъз еринге оъзден ес этдик –
Ана башынг! Къумукъ миллетим!
Бу – бизин майдан.**

Ат жумлаланы гючлендирмек учун, мекенликни токъташдырмакъ учун кѣп маъналы сѣзлени къоллай: тарихи тептерде, савлай яшав тарихге язылып, наслугъа эсделикге къалды, – дегенлей.

Оъз еринге оъзден ес этдик –

Ата-бабалардан къалгъан оъз ерибизге къумукъ оъзденликни иш булан ес этдик – демек бола.

Ана башынг! Къумукъ миллетим!

Шо ерлени биринчилей таптагъан – къумукълар. Шу гесекде аваздаш сѣзлер маъна юкню алып юрюй.

Гюнюбюз етти – етти гюн тургъанлыкъны да гѣрсете, иш гѣрме заман етгенин де гѣрсете. Натижа чыгъарагъан сѣзню шу шиъруда да къоллай:

**Бу – бизин майдан!
Бу – бизин топуракъ!**

Шулай ойну гесек-гесек этип, шиъруну натижасын тюрлю-тюрлю формаларда такрарлап, шаир бирев де этмейген, къолламайгъан тамаша ёл булан юрюй. Ругъну гючю – шо сѣзлерде, шону такрарланывунда къатты гесилип айтыла!

Аваздаш сѣзлени гючю артдагъы сатырларда дагъы да арта, маъна юкню артдагъы сатырларда етти деген маъна булан аваздаш сѣз кюте: етти санав къопдурувгъа къошулуп, гелип етишди деген маъна булан аваздаш жут болуп, маъна гючлене, агъым тегишлене:

**Гечебиз етти, гюнюбюз етти –
Етмиш етти бизин бабаларыбыз**

Кёмекге етди.
Гюнубюз кьайтара кьаралгъан,
Эсибизни хозгъап гёмюлген –
Къан тамурлардан сеслене оьтдю...

Етти аталардан бизге аталгъан
Ерге тавакаллы табан басдырды.
Чорт тююлген чалдырышлы йылланы
Наслулагъа гьар тююнден бир чечер –
О бизин етти гюн,
О етти гече!
Етти гюнню узакъ мезгили булан,
Ёлу булан Етти Юлдузну
Нюрлендирген юзюн етти гечени,
Халкъымны гьар сёзю, иши, умуту.

Шо рагъмулу ишлени кьыйынлыкьда ругъ тергейген гюнлени мюлк форманы кьоллап йымышата, юрек иситеген сёзлени тюрлю-тюрлю формаларын янаша эте:

Инсанлыкъ мизанны гилевкелерин
Дандереклердей уютуп –
Биз ачлыкъ билдирген гюнден оьлчене...
Сыйсыз сёзлер сансыз сыныкьдырып
Буюкъса уьркюп четде инбашлар –
Етти гюнню, етти гечени
Ялынлы оьртени чыныкьдырып
Чыкьгъан бизге, энни бюдюреме
Ихтияр ёкъ! Азиз кьызардашлар!
...О етти гечем,
О етти гюнюм –
Етти негетим...

Чакьырыв жумлалар ругъ гючлю бир кьудрат экенни гёрсете, кьумукъ халкъ чачгъан урлукъ, о салгъан таш темтиреме кюй ёкъ деген ойну толтура:

Жан азыгъы – оьр ругъ!
Сен магьрюм этме!
Дагьытма биз тизген кюрчю ташланы...
Бизге дагьы оьлюм ёкъну билемен –
Етти керен оьлюп –
Етмиш етти керен тирилдик!
Етти дуам сизге даим аманат –

**Анадашларым!
Къызардашларым!**

Шо ватандашлык теманы, Къумукъну ругъ дюньясын гёрсетеген асарланы тил ягъындан бирлешдире туруп, «Бийиймен» деген поэмадан бир гесегин де анализ этмеге тюше.

Шаир яшавну бийивюне тюшюп, къумукъну башындан гетген ишлени, Гъаракатланы гёрсетегенде де такрарлав ёлну тутуп, шону булан охувчуну яшав гъакъда теренден ойлашдыра.

**Мен яшавну бийивюн
Уъйренгенмен яшдан берли,
Мен яшавну бийивюн,
Бийиймен башдан берли.**

Шу гесекде маъна юкню такрарланагъан сёзлер юрюте:

Уъйренгенмен, бийиймен.

Таргъуав – къумукъну бырынгъы тахшагъары, беклик къаласы, беклик ташы. Бу гесекде тёбесинде деген сёз маъна юкню алып юрюй, сонг да шаир таш йимик бек сёзлени таба:

**Тастарымда чечек ачгъан ал гюллер
Къакъаларын, къуш уялы къаяларын
Байлар-бийлер енгмеген, бийлемеген
Таргъу тавну тёбесинде бийиймен.**

**Тарихлени тархларында сыналгъан
Тарихлерде танг саналгъан
Адам деген атына амин къалгъан.**

Халкъ сёзлерин тийишли ерлерде къоллай, юрекни йылатагъан, таш йимик къатдырагъан сёзлер таба, сёзлени сатыргъа чебер онгарып сала, жумланы тегишлей, сатырлар булан азав биздей беклик къура:

**Мен бийиймен бары ёлланы башында
Юреклени ювугъундан баш алгъан
Юреклени сюювюнден башлангъан...**

Маъна юкню алып юрюйген «мен бийиймен» деген гесекни къалгъан сатырлар толтура, бегите.

Бир-бир гезиклер шаир, ругъу гётерилип, оъзюню къумукъ атындан сююнюп, сёзлерден тамаша тагъымчакълар, маржанлар эте: шо сёз байламда халкъ сёзлери янып-янып тура, ярыгъын чачып тура:

**Къойма сююв отун сёнме,
Оър ана гыслени дёнме!**

**Дослагъа дос кёпюрмен,
Шагъра ёлман,
Узатылгъан къолну...**

Акъны суратлайгъан сёзлерибизни унутмагъа къоймай. Бир-бирде тамаша-тамаша сёз тагъымлар тизе, бёлюп-бёлюп зор гыс этеген кюйде сёйлей. Шиъруда кёп маъналы сёзлени инче маъналарын сёз арагъа салып ачыкъ эте.

Кёп маъналы сёзню шиъруну спатырларына чача. Шоллукъда, маъна-ланы кършай, генг эте. Бир-бирде кёп маъналы сёз эде ёкъ ерден бтр гъалны гъакъында къолланса да, теренлеше туруп, савлай яшавну гъакъын-да ойлашдырып, тамаша гъалгъа сала: яшавдагъы гъалланы бир предмет-ден башгъа предметге гёчюрюп, терен ойгъа сала:

**Шу Ата топуракъдан
Шу Ана топуракъдан
Инг башлап –
Абат алгъан бизин къумукълар.**

**Чыкъгъан бугюн бары къумукълар
Оъзек башына**

**Башгъартмагъа башдан, аякъдан
Къумукълар барбыз
Барбыз бар якъдан.
«Барбыз, къумукълар»**

Баш деген сёз кёп маъналы болуп къалмай, къумукъ миллетни тувма-башы бола, шондан сонг бары да, бары да, бары да... (оъзден къумукъ да, къулгъа дёнген къумукъ да) – «барбыз, къумукълар». Шолай ана деген сёз-ню не яшав булан байлап къумукъну ругъун гётере, къумукъну яшаву ге-лежекде нечик болур экен, ону гъалы, турушу, турагъан ери, тили не болуп къалар экен деген ой къыйнай:

**Сан-санымдан дув оъзендей агъа,
Дюнъяда не арив сёзлер бар буса,
Айт магъа,**

**Англама сюемен ана тилимни
Къумукъ тилимни**

Уста къоллангъан маънадаш сёзлер маънаны терен эте, генг эте. Шейит-Ханум маънадаш сёзлени арт-артындан салып, артадагына маъна гючню гёчюре, артыкъ даражаны тувдура, ойну токътама къоймай узата. Бир-бирде маъналары ювукъ сёзлер сёз тагъымлар булан ойну уллу даражагъа чыгъара.

Шолай гъал, айрокъда, анадашлыкъ булан байлавлу шиъруларда гючленген.

Шо сатырлар къумукъну силкиндире, ойлашдыра, гележегине къарата, гележек наслугъа жавап берме тюшегенин эсге сала, къумукъ, сагъа не болгъан деген жавапчылыкъдан тайма къоймайгъан сорав юрекни титирете:

**Бир сёз –
Минг тюрленип,
Юз минг янгырып
Яшавну ярыгъын янгыдан ягъа!**

* * *

**Гъар сёзню бир гъайран сыры
Юрегимни яра, тилимлей.**

* * *

**Дюнъяда не арив сёзлер бар буса,
Ана тилимде,
Къумукъ тилимде
Айт магъа.**

**Къаш герил, къулач ачыл –
Асламдан къазан асыл,
Асилден хамур басыл.
Молундан тепси къурул,
Долундан гъисге бурул.**

* * *

**«Ач гелгенни тойдургъан!
Геч гелгенни къондургъан».
Алгъамсызгъа синдиргенсен ашынгны
Саламсызгъа ийдиргенсен башынгны
Ер къалмажакъ къондурма
Оьлгенде – сынташынгны...
«Къонакъчыл, халкъым мени, къонакъчыл!»**

Маънадаш сёзлени уясындан лап да гючлюлерин, белгилени ачыклары, тил культураны даражасын гётерегенлерин сала – теренлик, чеберлик арта, кьумукьну терен ойгъа сала.

**Ким де таптады сени,
Ким де еледи.
Тер тёкмеген,
Сан сёкмеген,
Ерни сыйлап чёкмеген –
Тартынмай тирлигинг эледи.
Еслик этме – есинг ёкъдай,
Къумукъ тюзюм...
«Къумукъ тюзюм»
Ана ерим! Ватаным! – деп сагъа нечик айтийкъ, –
Алмай бусакъ сени аяп, аралап,
Болмай бусакъ сени якълап, кьоралап,
Гюн сайын хордалашып, ёл кьоягъан хорлукъгъа
Къалырма бирев сама Къумугъумдан кьорлукъгъа?!
«Сюрюлмегендей сагалар пуслу-гёбюкю»**

* * *

**Ессиз къалгъан ерим –
Ессиз къысматым.
Таркъалмай къайгъы, дерт,
Гюн сайын артып.
Тарлана, сыныгъа эсим
Къарлана, кьарлыгъа сесим.
Ана Ерим!
«Ессиз къалгъан ерим»**

Халкъыны яшав гъалы булан яшайгъан, ону къысматы булан къысматы бир Шейит-Ханум кьумукьну оър даража гёрме суюе, осаллыкъ, къылыкъсызлыкъ, ойсузлукъ, ватандашлыкъгъа немкьорайлыкъ ону бек талчыкъдыра. Шо эки дюнъяны кьаршы салывгъа шиъруларында айрыча кьаралгъан.

Шейит-Ханум бир тамаша кьаршыдаш сёзлер таба, бир-бирде оланы кьумукъ тилни байлыгъындан алып озюю эте. Шо гъал «Мен сени бугюн англайман» деген шиъруда гючленген.

**Юзюм борлаланы тамурларында
Ерни дув сюювю арта.
Гююш пуслу ювушан ийис ювшата,
Бар аякъ гьызланы озюне тарта.**

**Аччыны аччысын эзген танглавум,
Татлини татлисин сезген танглавум.**

* * *

**Гишини къайгысын оз этип сызлап,
Мени янгыз кълалган йырым ингырлай.**

* * *

**Балавуздай ирий кълайгылы мунглюкъл.
Ярыкълны ярыгълын кълоралай тунглюкъл,
Яшавну сююнчлю йырын танглайман –
Мен сени бугюн англайман!
«Мен сени бугюн англайман»**

Шейит-Ханум, арап, фарс тиллерден гелип, кълумукъл тилни аваз кълулушуна анив кълыйшып турагълан, революциядан сонг унутула барагълан сълзлени кълайтара кълумукъл тилге гийире, оланы оз маънасында сълз арагъла кълшуп кълотлай. Шотай сълзлени арасында Кълумукълну тарихин эсге салагълан кълумукъл сълзлер де аз тълотул. Сонг да кълп тълорлю формалар булан сълзлер этип, сълз тагълымлар этип, сълз тагълымлагъла ачыкъл белгилер булангълы сыпатлыкълар кълшуп, такрарлавланы тълорлю-тълорлюерин кълотлап, гъллишликлени, ишликни тълорлю-тълорлю заман формаларын, буйрукъл ишликлени кълшуп, бек юрекге ой салагълан, кълумукълну гъллиги гълалыны, гелегени гълакълында терен ойлашдырагълан, юрекни толу кълурч этеген сълзлени тагълышдыра – узун шынжыр – терен ой, сонг гесилип – дагълы да яшавну гълакълында ой – бек анив! Шо саялы ону шиърулары тил ахтарывчулар учун да, школаларда дарс беривчулер учун да, охувчулар учун да бек пайдалы экени герти: отбаш, озенги, гълубе, девлет, долу, инныр, молундан, ругъл, Умай, тарихи тептер, бюдюреме, негет, оъртен, бийдаякъл, магълрюм, асар, оынг, шамчыракъл, мюгъллет; ярыкълны ярыгълын артдырып; ата топуракълны, ана топуракълны; аркълалардан артлангъланлар атлагълан; сессиз оытген йыллар сесгенип; янгылдан янгылртып атларын: халкълым базманлы; ругъллангълан юреклер; инбашлар таяп инбашгъла, озек башына, башгълартмагъла башдан, аякълдан; ана башынг, кълумукъл миллетим; чорт тълотулген чалдырышлы йылланы, сыйсыз сълзлер сансыз сыныкълдырып; ялынлы оыртени чыныкълдырып, татлини татлиси, аччыны аччысы унутуп кълалган йыргъладай; ярыкълны ярыгълын; яшавну сююнчлю йыры; тангны ал маржаны узълотлоп; кълара кълайгыланы атып инбашдан; чъллени гълк чачлы сакъл икълыгълына: талчыкъл кълысып жанынг: яшавну ярыгълын янгылдан ягъла; ташгълындай ташып гълиси; тангламагълангъла талмав сырлары: сююнчотнге сююнеген дос-ювугълун; ур окълдай юрекге батдырып; чырмап алып мени кълоттедей; кълыргълып алып мени мелтедей; юлкълуп алып мени бълектедей; кълонгуравларын зангыртып; нап-насив айгъла; атсыз умутлар; кълкълню кълркллю гълумези; эл минчасы элимни, борлалар сари бюрлю; акъл гълотлок; ява елигип; ёрмелейдир сълзлеринг – гълакълыл чачып; чанча биздей, бата окълдай; болмай бусанг сени якъллап,

кьоралап; артынга бир бакъ бурулуп, Аллагъисен; халбат уьом бузулуп, сюрлюгъюп чёкдю; ал менден байракъны тартып, чалт! Узат ёлум!

Ватандашлыкъны тёрде гёреген кьумукъну гъалиги гъалына, ичи-бавру бишип оьпкелейген, гележегизни ана юрекден гёрюп, бизин кьоруйгъан, эргиши йимик герти сёзню айтагъан кызардашыбыз Шейит-Ханумну «Тёлелери кьуюлардай къазылгъан» деген шиърусуну ахырынчы гесеги булан сёзюбюзню битдирейик:

**Уьюрге сайландырып чер тьюллерин,
Чюй-чюйре айландырып ченли гюнлерин,
Тилбирлеп пайландырып Тенгли гюнлерин
Чубукълап чыныкъгъанын,
Къамучулап къатгъанын,
Явлукълап сыныкъгъанын,
Ямучулап сатгъанын,
Яв досуна ятгъа ювукъ,
Къумугъумму бугюн мени – бу кьумукъ?!**

Абуталип Гануров булан.

Ругъаният МУСАЕВА,
филология илмуланы кандидаты,
Дагъыстанны ат къазангъан муаллими.

ШЕЙИТ-ХАНУМ АЛИШЕВАНЫ ЯРАТЫВЧУЛУГЪУНУ ТИЛИНИ ОБЪТЁРЕЧИЛИГИ

Гъар адамны адабиятгъа, поэзиягъа къараву, ону ругъ байлыгына, къылыкъ-хасиятына гёре боладыр деп гысаплайман. Мен Шейит-Ханумну шиъруларын биринчилей охугъанда, магъа бу оър даражада яратылгъан поэзияны англама къыйын деген ой гелди, къайтып-къайтып охудум, ону башгъалагъа ошамайгъан оьзтёречелиги барны гыс этдим ва олар мени тергевюмню тартды. Шайит-Ханумну яратывчулугъуна герти багъа бермек учун, ону оьзюню таныма, яшав ёлун ахтарма тюше.

Шейит-Ханум таргъулу Арсланали ва ботаюртлу Тотайны агълюсюнде 1947-нчи йылда Хасавюрт районну Бамматюртунда тувгъан. Шейит-Ханум Арсланалиевна – шаир, таржумачы, язывчу, публицист ва художник. Ол къумукъ аты булан, къумукъну тарихин де, гетген ва гъалиги яшавун да, ону турушун да яхшы англайгъан къумукъ шаир.

Бай сынавлу шаир Шейит-Ханум Алишеваны яратывчулугъу адабиятыбызгъа уллу къошум болуп токътай. Ону шиъру асарлары тюзлюкге, гертиликге, адилликге, инсанни, яшавну, дюньяны сюймеге, гъар бир инсанни насиби-талайы учун ябушма уйретеген, чакъырагъан йырлар болуп, кёп охувчуланы юреклерине етишди. Оьзюндеги пагъму булан бирче, адабиятда абатланып гелеген адатланы бузуп, оьз ёлун салма гюонер де, батырлыкъ да барны да, оьз халкъын кёп сюегенин де гёрсетди. Ону йырлары оьз келпетине ошашлы. Къумукъ ругъубузну сакълайгъан халкъ адатларыбыз, йырларыбыз, батырлыкъ, оьзденлик, менменлик хасиятларыбыз тавшалып къалардан къоркъа.

Шейит-Ханумну «къумукъ тилни сёз байлыгъын генг ва терен англавлу, бырынгъы авуз тилни, авуз тил яратывчулукъну гъар формасын, гъар аваз къурулушун билегенлик ону шиъруларыны маъна дазуларын генг эте, зангыравун къонгуравлу, мунглу эте, гёнгюревге тартагъан кюйде сёзлени сатырлагъа тиздире» (Н. Оьлмесов. «Шейит-Ханум Алишеваны асарларыны тили». [«Тангчолпан». 2008 йыл №3, 37 бет.]

Шолай шиъруларындан Шейит-Ханумну «Умайгъа алгъыш дуам» деген шиърусун мисалгъа гелтирсек тюз болур. Шаирни яшаву да, ою да, тили де халкъы булан теренлерден байлавлу экенни гёребиз. Шиъруда унутула турагъан бырынгъы сёзлер айрыча гюч алып, бадырап сатырлагъа гёче. Мунда отбаш да, оьзенги де, къудрат да бар. Шаир оьз миллетине, терен тамурларыбызгъа, бизин ата-бабаларыбыз къуллукъ этген Тенгирини олжасы Умайгъа макътав, алгъыш этип аналыкъ чинк де оьр ерде деп айтма сюе.

Ананы келпети, ана кьумукъ батыр булан бары ишлеринде болагъанын, миллет масъалаланы, намусланы чечеген кююн, зор кьоччакъ кьумукъну – **гъан** кьошумча формалы кьошумчаланы такрарлап гёрсете. Шолай ишликлер авур масъалаланы кютеген сёзлер. Шийруну даражасын бырынгъы авуз тилдеги сёзлер де бек гючлендире.

**Отбашны отун кьоюп сакълайгъан,
Оьзенгиге аякъ басгъан батырын.
Окъ, гюлледен губе торун якълайгъан,
Узун ёлун узакълардан саплагъан,
Ожакъны берекетин болдурагъан**

Девлетни долундан артдырагъан, сабанын теренден салдыргъан. «Зангыр-зенгир ал шавлалы тангларым, къамагъансан бийик къалангда, къапуларынг къангалы, ятакъ йыр, ясакъ ала деген эсгиленген сёзлер сатырдан сатыргъа бырынгъылыкъгъа алып бара, тас бола турагъан кыылыкъланы эсге сала.

Шейит-Ханумну тилини байлыгъы гьар сёзю оьз ерине салып бажарагъаны, сатырланы тюз кьурагъан кюю – оьр даражадагъы усталыкъ. Шийруда чакъырыв сёзлер, уьчлюклер кьоллап, натижаны гючлендире.

Сен бизге береген кьудратгъа

**Аминбиз! Угъвай!
Тенгири де тенг гёрген оьзюне –
Алгъыш дуам кьылдым тизимден,
Къабул эт, Умай!**

Шаир асарларында кёп кьужурлу, маъналы тенглешидивлер, ошатывлар, кьопдурувлар, эпитетлер, метафоралар кьоллай

Мисал этип айтгъанда, алтын кьуму, акъ ашы, кьыркъ тамурлу оьзек башы, аслам асил булагъы, сыралы сырлар, сыйсыз сёзлер сансыз сыныкъдырып, маргъабатлы мюгьлет, сююнчлю сёзлер, гёзьяш, гьасирет жанлар, толкъунлу, гьасси тёшюм, талпынлы ругъум, ибадатлы сююв, телмирли негет, гъайран келпет, дели гьислер, гъайгев умутлар, булутлу, дагънисиз дюнья, ялынлы мюгьюр, толкъунлу, чалкъынлы аламым, дагънисиз, демсиз турушлу яшав, чечекли-гюллю атым, от-ялынлы, яшыл яшмынлы, дели толкъунлу, дув ташгъынлы сююв, нюрлю къаравлар, оьпкелевлю, тиревлю кысмет, сююрлюкген сююв, гёгюревлю гёнгюл, бёрюдей улуп, алгъышлы дуа – булар бары да эпитетлер. Шаир оьзгелеге ошамайгъан, терен маъналы эпитетлер яратма бажаргъан. Олар лирика игитни ич дюньясын, ону ойларын, талпынывларын ачыкъ этме кёмек эте.

«Къангалы къапулар, асхар тав, кавсар булакъ, ал шавлалар» – бу кьумукъ халкъ авуз яратывчулугъунда, эпосунда кьолланагъан даимлик

эпитетлер де шаирни яратывчулугъуну тамурлары теренден гелегенни исбатлай.

Къатынгишини яшавда кютеген борчларына шаир нече де тюз, тийишли эпитетлер табып бажаргъан: «Азиз ана, аявлу къыз, жан къызардаш, сююмлю олжа, оьмюр ёлдаш» – гъарисинде къысгъа сёз булан оьзтерече гъасиретлик гъислер гёрсетген.

Оьзюню оюн ачыкъ этмек учун Шейит-Ханум Алишева уста кюйде тенгleshдиривлер къоллай: чорт тююлгендей уютуп, чырмавукъдай чырмап сан-саным, алмаслардай къувлуй, лавуллай, гюнгюрт люв-люв чыракъдай, къуш къонмас барудай, къамуш чалидей, къанатларын къаплагъан бюркенчикдей, емишдей, бутакъдан чак болуп тюшген, жаным талаша, къушдай торунга тюшген, гёнгюнг алар илгъамчыдай, якъчынгдай.

Шаир дагъы болмасдай арив тенгleshдиривлер, ошатывлар таба. Лирика игитини талчыгъывларын, юрек гъислерин оьз гёзлерибиз булан гёргендей болабыз: « айланмайлы айланам, чунглайман ташдай зарлы, англы сеслени, гюн – наринжи хурмадай, толмагъан ай дертли, чарслы гюн, юлдузлар нарны бюртюклеридей, сагъыш-назым, сююнч сеслим, сыралы негетидей, дув ташгъындай» – булар бары да Шейит-Ханум ана тилин терен билеген, ону бай хазнасына сюйген кюйде чомулуп болагъан шаир къатын экенин гёрсете.

Гёзден гечирип къарагъанда, кёбюсю гъалда тенгleshдиривлер **-дай, -дей** къошумчаланы кёмеклиги булан этилингенге токъташдыкъ.

Келпетлени оьр даражада яратагъанда, автор жансыз предметлени жанландыра: йыллар да артындан къарай, къарт къаргъадай, чончуп, къапу башда макъамлар дув оьзендей агъа, юрегимни яра, тилимлей.

Тенглик ва Тюзлюк учун къумукъ халкъ гъаракаты башлангъанда жагъил буса да, бары да Дагъыстанлы къатынланы анасы йимик болуп, къоччакъ Шейит-Ханум шогъар къатын-къызланы къуршамакъ учун кёп гъаракат этип, этек чалып айлангъан. Шейит-Ханумну о гюнлерден алда язылгъан сатырлары ери гелгенде, ишге, гъаракатгъа айлангъан.

– Гъайт! – дегенде, Вайт! – деп чыгъагъан, халкъны къуллугъуна бел бувгъан, къысматымны къыса гелген тунглюкъну, яшавумда яшлай гелген мунглюкъну девюрюн дагъытагъан, къувгъан эренлер намуслагъа сайлангъанда, «заман мени де сайлагъан», – дей шаир.

Къолларым чоюп оьрге,

Тилеймен ятып:

–Вёре, вёре,

Бизин гёре.

Болмагъыз бизге гёре!

Оьзюню ялбарывлары, тилевлери булан аламны яшавну балагъларындан сакълама сюе. Оьзю гёрген къайгъыда къалгъан аналаны къоруп сакълама сюе. Тек ананы сюювюнден Тенгирини талигъи артыкъ, болгъан ишге

болат болуп яшама герекни айта. Булай кѳумукъ ана яшавда уьлгю, хыйлы сорауларыбызгъа жавап.

Озьюню шиьруларында шаир бек тамаша тагъымлар булан кѳумукъну ругъун гѳетере:

**Ата-бабаланы аманаты –
Топуракъны гъар абатын,
Гъайлек йыры булан гъалалайын,
Ясы булан алгъам сагъатын –
Гъалал этгенлени абурун якълар,
Сыйсыз гетгенлени гъюрметин сакълар –
Бугюн бизбиз, бизбиз кѳумукълар.**

«Шо ата топуракъ, шу ана топуракъ» деген сѳзлер кѳп тюрлю биринден бири гючлю кѳумукъ формалагъа салына.

**Шу Ата якълар
Шу Ана якълар –
Бузлар уруп,
Къысгъан сувукълар...
Шу Ата топуракъдан
Шу Ана топуракъдан
Инг башлап –
Абат алгъан бизин аякълар
Гъар абатында
Шу Ата ерни-
Шу Ана ерни –
Ата-бабаланы къаны ва тери.**

Биринчи ва экинчи сатырларда тюрлю-тюрлю формаларда яда башгъа сѳз булан тюрленип, гючлендиреген гѳсетив орунча шу булан элни эслете, сонг Кѳумукъ оьтген, башындан гечирген ишлер, гъаллар суратлана. Гъар такрарланыв гесеклени артында артыкълык даражада къолланып, кѳумукъланы тарих канзилери, тарих ёлларыны натижасы чыгъа. Айрокъда миллет масалаланы гѳрсетеген йырларында Шейит-Ханум сѳз тагъымланы тюрлюлерин, такрарлавланы, талчыгъыв гъисли жумлаланы къоллап, яшав гъалланы суратлавда усталык булан къоллай. Савлай яшавну гъакъында ойлашдырып, тамаша гъалгъа сала: яшавдагъы гъалланы бир предметден башгъа предметге сала. Шолай юрек гѳнгюревлер кѳбюсю къысгъа жумла-лар булан бите.

**Башгъартмагъа башдан, аякъдан –
Кѳумукълар барбыз
Барбыз бар якъдан.
«Барбыз кѳумукълар»**

Баш деген сёз кёп маъналы болуп къалмай, бары да къумукъланы башы бола (оьзден къумукъну да, къулгъа дёнген къумукъну да). Шолай ана деген сёзню де не яшав булан да байлап къумукъну ругъун гётере, тележегин, тилини талигъин ойлай. Уста къоллангъан маънадаш сёзлер маънаны терен, генг эте. Маънадаш сёзлени уясындан лап да гючлюерин, тил даражасын гётерегенлерин сала – теренлик, чеберлик арта, къумукъну терен ойгъа сала.

**Ким де таптады сени,
Ким де еледи.
Тер тёммеген,
Сан сёммеген,
Ерни сыйлап чёммеген –
Тартынмай тирлигин эледи,
Ана ерим! Ватаным! – деп сагъа нечик айттайыкъ, –
Алмай бусакъ сени аяп, аралап,
Болмай бусакъ сени якълап, къоралап,**

Къатдырып айтагъан «барбыз къумукълар» деген сёзлери къумукъ къанынгны къайната, «вагъ, мен неге ягъадан къарап тураман», деп яшавгъа талпындыра. Къумукъ халкъыма бугюнде де этилинеген тюзсюзлюклеге шаир Шайит-Ханум чебер сёзю булан, шаирлик къаламыны гючю булан къоркъмай, бюдюремей къаршы чыгъа, герти сёзюн айта, тарыкълы еринде савлугъун да къызгъанмай. Халкъыны ойларын, сююнчлерин, къайгъыларынын, негетлерин, къастларын якъламагъа, тувуп оьсген ерлерин йырламагъа, аямагъа тувгъандай, чинк де уллу байлыкълардан оьзю саялы, язда сабан салмакъны, яйда оруп алмакъны, инныр басмакъны, абзарында савулагъан сыйырны, ата-ана, сююнчюсюне сююнеген дос-ювугъу бар буса гысаплай. Гъатта, юртундагъы «сюрюлген паранза да», «жыгъана терек де, юлдуздан толгъан кёк де, къара тегенек де», – огъар бир йимик аявлу, неге тюгюл, булар бары да – шаирни элинде, Ана Ватанында.

Шаирни оьзтёрече яратывчулугъу, ону башгъалагъа ошамайгъан хаты булан язылгъан асарларында гъар сатырыны бувун оьлчевю бузула. (5-11 бувунлу сатырлар). Ону учун, мен ойлашагъан кюйде, инг де аслу зат – асарны маънасы, шаирни оьз гыслерин охувчугъа етишдиреген кюю.

Шейит-Ханумну яратывчулугъу теренден таныш болсанг, ону асарлары юрек къайнавлардан атып, ташып, бокъурап чыгъагъан вулканны къайнар агъымы деп гыс этесен. О, оьлчевге къыйышдырмакъ муратда тюгюл, оьз халкъына такъсир этмек учун оьзлюгюнден яратылагъан сатырланы ярата. Ону поэзиясы оьзюню янгылыгъы, гъеч бир янгыдан такрарлангъанлыкъны къабул этмейгенлиги булан янгыз бир милли арада къалмай, халкъ арада генг тергевюн тарта. Неге тюгюл, «Шайит-Ханумны шиърлары, англавлу адамлар учун француз, немис ва инглис шаирлени «эркин» сатырлы, эркин тынышлы поэзиясына рас гелгенни айтма сюебиз», – дей Салав Алиев «Къумукъ шаирни аты дюньягъа малим бола» деген макъаласында.

Жан азыгы – оър ругь!	5 бувун.
Сен магърюм этме!	5 бувун.
Дагъытма биз тизген кюрчю ташланы...	11 бувун.
Бизге дагъы оьлюм ёкъну билемен –	11 бувун.
Етти керен оьлюп –	6 бувун.
Етмиш етти керен тирилдик!	9 бувун.
Етти дуам сизге аманат –	9 бувун.
Анадашларым!	5 бувун.
Къызардашларым!	5 бувун.

Тюрлю-тюрлю бувун оьлчевде эркин къайдада язылгъан чакъырыв жумлалары ругъ, бир уллу гюч экенин гёрсете, къумукъ халкъ чачгъан тенгликни, тюзлюкню урлугъу, о салгъан таш темтиреме кюй ёкъ деген ойну тувдура.

«Гёзлериме къара» деген йырында сюювню гёзлерине къарап англама чакъыра.

**Санасам сенсиз оьтген гюнлерим,
Саркъа отда сабур гюйгеним,
Сувсады, сёндю сангъа сюелип.
Сари балавуздай иритген –
Магъа гёре болма сюйгеним!**

Шаирни шу сатырларында «сююв» деген сёз башланагъан «с» аваз такрарланып, аллитерация сюювню гьислерин гючлендире, герти, чыдамлы сюювню талап эте («сыгъанакълы еллер сеп салып, сызгырып сиривдей, сююнчлю, сыдырып сыралы сагъатны, сыйлангъанлар, сюйгеним, сесиме сёйленип сесли, сююнчлю гюнюмден сююв сююне»).

Тутукъ ч – авазланы такрарлаву булан оьзю англатма сюеген пикрусун, лирика игитни ич гъалын гёрсете.

**... Чумдай гийинип чыгъа,
Чул бермес гьеч агъарса да сыпаты,
Чубуруп яш агъылмай
Чет ерде чёгюп сыгъа...**

Тутукъ ва созукъ авазланы такрарлав гючю булан миллетибизни гъалын суратлай, Атоллупар ёкълугъуна талчыгъа.

**Бу гюнюнде миллетибиз дерт юта,
Къумукълугъун
Къумукъ оьзю унута!
Оьзменлигин
Оьзгелеге пай этген,
Оьзденлери
Оьзбарлыгъын тас этген...**

Шаирни лирика шиъруларыны гъакъында айта туруп, мен ону озюню гъакъында язылгъан «Шайит-Ханум мени атым» деген шиърусун тергев этдим. Шиърусунда 25 сатыр «ш» аваз булан башлана. Ол гърмемишлик тюгюл, уллу пагъму, усталыкъ. Озюню аты да, хагы да тенг гелеген шаирлени бириси. Ким буса да «мен Шайит-Ханумман» деп шунча керен такрарлап, къатдырып, ташдырып айтып болмай. Бу буса бола. Хыйлыланы шагъра ёлгъа салгъан, «шаркъ юлдузлардан учгъун чагъып, шам юлдузланы юлкъуп-юлкъуп, нечесе къызланы шат этген».

Шаирни «Ахырынчы кагъыз» деген къумукъ халкъны къагъруман уланы Уллубийге багъышлангъан шиърусунда таза, назик, эдепли сюевюн суратлай туруп, ону атындан таза къумукъ тилде, усталыкъ булан Татув булан сёйлей. Уллубий озюню сюегенине, ариевне айтма сюеген сёзлерин айтма болмай, къагъруманыбыз айтып болмай къалгъан сёзлени ону атындан бек усталыкъ булан бал тамдырып айта, чечилинмеген гъашыкъ сырларын сюйкюмлю чече:

**Явлар янсын яшмын атар сёзюнгден
Эл намусну сыйлы гючюн тас этме.
Окътем тут башынгны, чёкме тизингден...
...Мендей сюй
Халкъгъа салгъан ёлумну...
Аривюм Татув!
Сени сюеген Уллубий.**

Автор озюню лирикасында тамаша сёз тагъымлар къоллай. Барлыкъ ва ёкълукъ формаланы бек уста къаршы салып, сатыргъа ругъ бере, тергевню тартдыра, маънаны гючлендире.

**Башалманлар бичип – бичимсиз къойгъан.
Баракалласыз – сыйынгъан, тойгъан.
Аркъалардан артлангъанлар атлангъан.**

Шейит-ханым Алишева лирикасында маънадаш сёзлени къоллап, алдагъы сатырланы гючлендире, шаир сыйынгъан, тойгъан деген сёзлени бир-бирине ювукъ эте: экинчиси биринчисин маъна якъдан толтура.

Шейит-Ханум Алишева, озге тиллерден (арап, фарс тиллерден) гелип, къумукъ тилни аваз къурулушуна арив къыйышып турагъан, гъали унутула барагъан сёзлени къайтара къумукъ тилге гийире, оланы къоллай.

Ону шиъруларыны тили тил ахтарывчулары учун да, школаларда дарс беривчулер учун да, охувчулар учун да бек пайдалы экени герти, неге тюгюл булар бары да гъалиги тилде аз къоллана, унутула бара. Оланы эсде эсде сакълап, герекли сёз еринде къоллама кёмек эте: отбаш, озенги, губе, девлет, долу, инныр, молундан, ругъ, Умай, тарихи тептер, негет, бийдаякъ, магърюм, инбашлар таяп инбашгъа, сыйсыз сёзлер сансыз сыныкъдырып; ялынлы оъртени чыныкъдырып; татлини татлиси, аччыны аччысы;

ярыкъны ярыгъы, ур окъдай юрекге батдырып; тангны ал маржаны уь-зюлюп; чёллени гёк чачлы сакъ икълыгъына; талчыкъ кыысып жанынг, чырмап алып кюлтедей; кыыргып алып мелтедей; юлкзуп алып мени бёлекдей; кёкню кёркюлю гюмези; эл минчасы элимни, борлалар сари бюрлю; ёрмелейдир сёзлеринг-гъакъыл чачып; халбат уьюм бузулуп, сюрлюгюп чёкдю.

Шейит-Ханумну яратывчулугъунда уллу пагъму булан язылгъан «Айкызы» деген тарихи поэмасы да къумукъ тилни, адабиятны байлыгъына къошум болду деп ойлайман. Поэмада герти сюювню, намартлыкъны, игитликни суратламакъ учун тамашагъа къалардай сёзлер, къумукъ мифлерде ёлугъагъан келпетлени къоллай: Суванасы, Сулагъ, Бийдаякъ, Къарткъожакъ, уьч санавну къоллай (уьчюнчю гюн, уьч керен окъ атды, уьч гюн уча Бийдаякъ, уьч бюгюп билегин, уьч гюн от ягъа, уьч дост кызынг – уьч сырдашынг уьч гюн дам къагъа, Айбегингни уьч кърдашы, уьч гюн эсин-пусун ютгъаны). Поэмада суратланагъан къумукъ халкъны тарихи яшавунда болгъан элин якълап игитлик гёрсетген лирика игитлери Айкызы ва Айбекни келпетлерин ачыкъ этип гёрсетмек учун янгыз оьзюне хас чебер алааматлар булан сёз тагъымлар, сёзлер къоллагъан.

Ошатывлар, тенглешдиривлер, белгилевлер (тенг сёзлер, сеирлешди уюп-уюп, къаралып, агъарып толгъуду, бакъды соравлу, гюлюклейин кавлагъан, гючюклейин сайлангъан, биенг бойсынмай аргып айлана, эгеринг ер бавурлап авлана, къарындашым, талчыкъ ёравларынг, барулар бойлап къара агъачдай, анамдай сююп билген гъалалынг, тартып батды кылдай, зангырлап-зирлеп – гъаваланы саркъа ал гызып).

Дагъыстанны халкъ шаири Шейит-Ханум Алишеваны яратывчулугъу оьз оьмюрюн халкъына къуллаукъ этивге багъышлагъан. Ону оьзюню яратывчулугъуну ва яшавуну аслу мурады Ватанына, тувгъан ерине, ана тилине амин болма, гелеген наслугъа терен тамурлу тарихибизни, ругъ байлыгъыбызны етишдирме, аманатлама къасткъылмакълыкъ.

Шо гъакъда айта туруп, шаир Шейит-Ханум оьзюню бай йыр хазнасы, теренден билеген ана тилини байлыгъыны кёмеклиги булан мурадына етишгенни ташдырмагъа сюемен.

Шаир оьзюню яратывчулугъунда бек уста кюйде бай, тамурлары терен къумукъ тилибизни имканлыкълары булан пайдаланагъанны токъташдырдыкъ. Шаир къоллайгъан чеберлик алааматланы арасында эпитетлер, тенглешдиривлер, метафоралар, ошатывлар, аваз якъдан аллитерациялар, ассонанс, лексика якъдан маънадашлар, эсгиленген сёзлер, шаирни оьз неологизмлери де бар.

Шайит-Ханум Алишеваны яратывчулугъу, ватандаш лирикасы патриот ругъну уьлгюсю болуп токътай. Къумукъ халкъымны арасында булай уллу пагъмулу шаирлер барлыгъы менде гъар заманда да оьктемлик тувдура. Шаир гележекде де янгы-янгы асарлар яратып, къумукъ миллетине, савлай элине, эренлерден артда къалмай къуллаукъ этежегине гъакъ юрекден инанаман.

Гёгюрчюн АТАЕВА

ГЮЧЛЮ КЪАТЫНГИШИНИ ГЮЧСЮЗ МЮГЪЛЕТЛЕРИ

Дагъыстанны язывчуларыны союзуна кьумукъ секциясыны ёлбашчысы, яшлар учун чыгъагъан «Къарчыгъа» деген журналны редактору, шаири Шейит-ханум Алишеваны танытмакъ муратда маълуматлар бермекни артыкъ гёремен. Неге туююл, ону аты да, хаты да кьумукъ халкъгъа эртеден таныш. Бугюнго мени Шейит-ханум булангъы лакъырлашывум да ол пагъму ёлунда, ёлбашчы ишинде етишген уьстюнлюклер гъакъда туююл.

– *Шейит-ханум, сен бир шиърунда: «Мен чи къатынгишимен – Магъа осал болма ошамай!» деп язгъансан. Гертилей де, сен кьумукъ халкъыбызны сёзюн де, обзюн де тутуп болагъан гючлю кызыларыны бирисен. Шо гюч сагъа къайдан геле?*

– Омюрню артыкъ яны гетгенде, гъар адам да оьтген йылланы гёзден гечирип, гъар агъвалатны мизанлагъа салып къарай деп эсиме геле. Мени де оьтген омюрюмню сююнчлю, къайгъылы гюнлерин заманны тахчасына тизип, гёз къаратагъан кююм бола. Шолай гезиклерде гъар тюрлю агъвалат булан байлавлу гыслер де тувулуна. Тюрлю-тюрлю яшав мюгълетлерде озь-озьюмню нечик тутгъаным, нечик сёйлегеним, йылагъаным, кюлегеним ойлашдырмай болмай. Шолай гезиклерде хасиятымны ата-анамны тарбиясы, ата ожакъдан чыкъгъан сонг буса, яшавну къатлавлары къатдыргъандыр деп эсиме геле.

Биз етти кызы барбыз. Атабыз буса уланъяшгъа гъасирет эди. Шо гъасиретлик бизге башгъачалай ёл ачды. Айтагъаным, биз уланъяшлар йимик оьсдюк. Бизге, атабызны янनावурунда туруп, бичен чалмагъа, агъач ярмагъа, къайсын бирин айтайым, бары да эргиши этеген кьуллукъланы кютмеге тюше эди. Шолайлыкъда чыныгъа туруп мен де эркек-кызы болуп къалгъан бусам ярай. Озокъда, атам бизге янгыз ата болуп къалмайлы, эркърдаш да, герти кьурдаш да дюр эди. Магъа атамны бек гючлю таъсири болду. Шо себепден болма ярай, тиштайпагъа хас хасиятлар артгъа тебериле турду. Заман гетип, озьюм уллу болгъанда, анама масхара-герти булан айтма да айта эдим, бизин назик гысли кызыяшланы йимик тарбиялама ярамаймы эди деп. Озокъда, анабызны бизин тарбияламагъа заманы да ёкъ эди. Уллу агълю, иш, аз намус боламы тиштайпаны башында.

Йыллар гете туруп, бир-бир эренлер инбашыма да къагъып: «Эргиши-сен хари, Шейит-ханум!» – деп айтагъанда, магъа бек яман тие ва ичимден: «Мен эргиши туююлмен, тиштайпаман. Мен назик гысли тиштайпа экенимни гёрердей эренлер болсагъыз ярамаймы», – деп кюстюнемен. Олай

айтагъаным бизин эренлер осал деп айтмагъа сюегеним тюгюл, бизин тиштайпалар гючлю деп эсиме геле.

– *Шолай болмакълыкъ неден гъасил бола деп эсинге геле дагъы?*

– Шогъар да биз, тиштайпалар, гюнагълыбыз. Биз ана гъисапда уланларыбызны эрен кюйде тарбиялап болмайбыз. Яшларыбыз йыгъылардан къоркъуп, тенглилери булан ябушардан къоркъуп, гъар-бир четимликлерден къоруп оьсдюребиз. Яшлар, айрокъда уланьяшлар, эришип де, ябушуп да дегенлей, оьзлени эренлигин гиччиден токъташдырмагъа герек.

Олжа гъисапда агълюлерибизни абурлап-сыйлап, хадири билип, аявлап-аяп, сююп де бажармайбыз. Агълюнгю, яшларынгны, ожагъынгны гъайын да этип, сююнюп-къуванып яшамакъ нечик уллу насип экенни унута къалабыз. Шулай ойлар магъа ялыкъ бермей. Биз миллет ругъубузну гётермек учун инг башлап шо эренликни янгыртмакъ учун бары да гюнерибизни салып чалышма герекбиз.

– *Шейит-ханум, бир аз алларда сен гъажгъа барып гелдинг. Гъажынгни Аллагъ къабул этсин. Гъажгъа барып гелген сонг бир-бир адамланы яшавгъа янашыву, ойлары алышынын къала. Сени ойларынгны, къаравларынгны агъымы алышынгъанмы?*

– Мен гене къайтып яшлыгъыма гелемен. Бизин атабыз етти йыллыкъ чагъыбыздан тутуп намаз къылмагъа уйретген. Оьзюню де айтагъан сёзю бар эди: «Аллагъгъа къуллукъ этебиз деп мангалайыгъыз тешилгенче башыгъызны ерге уруп турмакъдан пайда ёкъ. Бусурмангъа борч болуп салынгъан беш намазыгъызны да къылыгъыз, оразагъызны да тутугъуз, яшавугъуз да, ойларыгъыз да, умутларыгъыз да таза болсун». Озокъда, школань битдирип охума тюшген сонг комсомол, партия деп намазлар къалып да турду. Тек шо ата-анамдан гелип, жаныма синген иманлыкъ, инсанлыкъ бир де таймады. Гъажгъа баргъанда буса, мени бары да Аллагъгъа бакъгъан ойларым, бусурман дин гъакъдагъы гъислерим камиллешди деп айтмагъа боламан.

Мен бирдагъы бир затны гъис этдим. Бусурман дин талап этеген затлар бизин миллет хасиятларыбызгъа-къылыкъларыбызгъа ошай. Биринчи – Аллагъ, экинчи – агълюнг. Ожагъынгда агълюнге Аллагъынга ймик янашып яшамагъа герексен дей дин де, бизин ата-бабаларыбыздан къалгъан адатлар да. Адамгъа яманлыкъ ёрама, аччы сёз айтып ону къанын бузма, билип-билмей этген янгылышларын геч. Гъалал-гъарам – инсанны низам терезесидир. Дагъы да атамны динге бакъгъан якъдан талапларыны бири-си – тазалыкъ. Намаз къылмагъа нечик-нечик де эретуруп къалма ярамас. Намаз къылагъан адам Аллагъ булан янгыз къала. Аллагъны алдына буса адам ойлары да, къаркъарасы да, опурагъы да таза болуп барма герек.

Озокъда, эренлер бизин аявлап, аяп сакъламагъа гереклиги, биз буса янгыз агълюбюз, яшларыбыз булан машгъул болуп, янгыз агълюбюзге гийинип-ясанып турмагъа тарыкъ экенибиз де – бырынгъыдан гелген къумукъ мердеш-къылыкълар. Къатынгиши – отъягъар, олжа, ана, къыз, динге гёре юрюсе ишлемеге де ярамай, базарлардан айланмагъа да герекмей,

агылюсюню менлигине тиер йимик аччы сёзлер айтмагъа дагъыкъ да герекмей.

Эрлерине гъаплайгъан тиштайпаланы гёргенде мени эргишиге тюгюл, тиштайпагъа языгъым чыгъа.

– *Неге?*

– Шону англавсузлугъуна. Тиштайпа гъаплап янгыз эрин ер этип къоймай чы. Башлап озьюн ер эте, агылюсюню менлигине тие, яшларына тер тарбия бере. Яшланы ягысынагъандан къайры да, олар уллу болажакъ, уый болажакъ ва шо анасы берген дарслагъа гёре агылю яшав къуражакъ.

Бир-бир къатынлар буса, тёшюне де къагъып: «Мен этгенмен шу яшавну, менмен къазанагъан, менмен агылю сакълайгъан!» – деп макътана. Болма ярай... Заманлар алышынгъан, замангъа гёре адамлар да алышынгъандыр. Биз, тиштайпалар, тарыкълы-тарыкъсыз: «Мен!» деп къычыра турсакъ, эренлени эренлиги къайда къалажакъ. «Эренни эр этеген де – къатын, ер этеген де – къатын» – деп бырынгылар негъакъ айтмагъан.

– *Бары да агылюлерде ёкъдур шолай гъал...*

– Озокъда, бары да агылюлер шолай яшай деп айтма къарайгъаным тюгюл. Тек мен кёп халкъ булан гъаллашгъанман, кёп адамлар булан къатнайман. Ыллар сайын шолай янгылышланы йибереген агылюлер арта бара. Ойлашма зат бар. Неге бизге агылюбюзню кюйленген хомуз йимик кюйлеп, кюлеп-ойнап яшамагъа ярамай?! Татывлукъ, демлик, гъакълашыв агылюню бирден-бир беклешдире чи...

– *Шейит-ханум, сени къонгурав кюлкюнг адамны юрегинде сен къысматны эркесидир деген ой тувдура. Яшавда нечакъы къайгъылар гёрсенг де, нечик уллу толкъунлардан оьтсенг де, кюлкюнгню кюрлюгюн сакълап бажардынг.*

– Мен кюлкюмню сакъламагъанман, кюлкюм мени сакълагъан.

– *О нечик бола?*

– Шо сен айтагъан къонгурав кюлкюм мени кёп гезиклер къутгъаргъан, къоругъан, оьр этген. Мени кюлкюм – мени аман сакълайгъан болат гюбем. Бир-бир къыйынлы агъвалатлардан нечик чыгъажагъымны билмей турагъанда, кюлеп йибергенмен. Нечесе гезик къайгъыдан юрегим къоргъашын къуйгъандай авур болуп, тынышым алып болмай къалгъанда, озь-озьюме: «Не бар шунча къайгъыгъа тюшмеге?! Аллагъ шолай язгъандыр магъа», – деп маслагъатлар этип, кюлеп къояман. Мен Аллагъгъа шюкюрлюк этип яшайман. Аллагъ мени тергевюню тюбюнде сакълагъан. Кёп сююнчлер берген, къайгъылар да гёрсетген. Тек не къыйын гёрсем де, Аллагъдан пурмансыз тюгюлюн билмеге эс де берген.

Озокъда, мени къардашларым да, къурдашларым да, ювукъ адамларым да, къыйыныма-тынчыма табулагъанлар да аз тюгюл. Тек адам озью озьюн тутуп, сакълап болмаса, бирев де ону сакълап болмай. Гъар намазымны артындан Тенгиримден: «Аллагъ сен адашдырма, тайышдырма!» – деп тилеймен.

– Шейит-ханум, яшавда эсде ёкъ ишлер болуп къала. Бир де айтыл-мас йимик сёзлер къарсалагъанда айтылып къалагъан гезиклер де ёлугъа...

– Тюз. «Айтылгъан сёз – атылгъан окъ» деп негъакъ айтмай чы. Айтылгъан сёзню къайтарып алма амал ёкъ. Тек, биз этип болгъан бир зат бар – гъёкюнюп, гечдирип болабыз. Мен бир заманда да геч деп тилемекни кемчилик гёрмегенмен. Озьюмню ягъымсындыргъан адамны да англамагъа къаст этгенмен.

– Сени бир шиърунг да бар чы:

«Нече къалдым атсыз, аякъсыз, къолсуз –

Танглары озьюм танглайман...

Мен англайман, бугюн сени англайман...» – деп.

Сен айтагъан кюйде, юрекни агъу ичгендей ачитдыргъан адамны да англап, гечип яшамагъа герекми?

– Озокъда, сени инг де ювукъ адамынг сени сатса, башгъачалай айтгъанда, сени ташлап, къоюп гетсе, англамагъа да, гечмеге тынч болмай. Тек гъар адамны озъ хасияты, озъ къысматы, озъ яшаву. Нечакъы ювукъ, нечакъы аявлу адамыма да мени къысматым булан, мени яшавум булан байланып яша деп талап этмеге мени не ихтиярым бар. Аллагъдан пурмансыз бир иш де болмай деп инанагъан сонг, айрылывну Аллагъ язгъан. Огъар къаршы ким чыгъып бола?! Адам янгыз озьюне ойлашмай, озъге адамны да ойлашса, англап да, гечип де бола деп эсиме геле. Мен де Аллагъ яратгъан адаман, тиштайпаман. Мени де бар янгылышларым. Яшав магъа гёрсетген къыйынлыкълардан, айрылывлардан, талчыкълардан, айрылывдан да къыйын ёлугъулардан озьюмню оър даражада тутуп болгъанман деп макътанып болмайман. Тек гечип де, гечдирип де болгъанман деп эсиме геле. Шону осаллыкъгъа да санамайман.

Айрылывланы аччысы – сени ювукъ адамынгны юрегине башгъа адам тюшмек. Башгъа адамны сююп къоймакъ. Сонг мен ону гючден озьюме байлап сакъламакъны не маънасы бар. Не де аччы сёзлер айтып, бетини сувун къачырып, ягъын сындырып сонг нечик яшав этмеге герек? Сюеген адамынгны не гъаллагъа тюшюп къалсанг да англап да, сююп де болмагъа герек. Мен айтгъан кюйде болсун, деп хыр тутмагъа ярайгъан зат тюгюл. Хыр – бичакъ йимик итти бола, огъар урунсанг, сени, не де ювукъ адамларынгни къолун, бутун, не билейим, гъатта юрегин гесмеклик бар. Хыр туруп яшайгъан яшавну дамы, татыву болмай.

– Сонг сени: «Янгыз къойма мени, аявлум,

Аралап турсун къаравунг!» – деген сёзлерингни нечик англамагъа герек? Балики, сен янгызлыкъдан къоркъаман деп айтма сюесендир?

– Сюймеймен. Мен янгызлыкъдан къоркъмайман. Янгызлыкъ – бизин яшавну бир шып гесеги. Адам яп-янгыз уйде буса да, янгыз болуп болмай. Ону булан ойлары, умутлары, сююнчлери, сюювю бола. Янгызлыкъ бизге оьтген яшавну натижасын чыгъармагъа, гележекге гёз къаратмагъа имканлыкъ бере. Мен озьюмню бир де янгыз гъис этмеймен. «Мен янгызман!»

деп кантыллайгъан адамлагъа мени языгъым чыгъа. Оланы юрегини шавласы сѣнген болма герек.

– *«Шавла» деген сѣз сенде не йимик гъислер тувдура?*

– Магъа адамлар иржайып бакъса – шавла. Бир-биревге къатнав, бир-биревню гъайын этив, яшлар, яшларынгны яшлары, гъасиликалам, яшав бары да шавла. Эгер де биз адамлар шо шавладан сююнюп болсакъ, «шавла», «ярыкъ», «нюр» – инсан битиминде терен маъналы англавлар.

– *Шейит-ханум, сени шиъруларынг озътерече языла. Оланы англамайбыз дейгенлер ёлугъа. «Шейит-ханум – сележекни шаири» дейгенлер де бола. Сен шо гъакъда не англатыв берер эдинг?*

– Мен бир мисал гелтирмеге сюемен. Бир йыл мен къарт анамны да алып ял алмагъа баргъан эдим. Анам, Аллагъ гюнагъларындан гечгир, янтайып тура, мен де языв этемен. Язгъан шиърумну охудум, ва: «Мама, англадынгмы?» – деп сорадым. Ол магъа: «Англадым!» – деп жавап берди. Мени гѣнгюмню аяп айтгъандыр деген ой гелип: «Мама, нечик англадынг, айт да», – деп тиледим. Шо заман мени бир клас билими булангъы къарт анам бир англатыв берди, гъатта шиъру язгъан мен гъайран болуп къалдым.

Айтагъаным, англамагъа сюеген адам, мени шиъруларымны англай деп эсиме геле.

– *Шу ерде бир зат къошмагъа сюемен. Сени къумукъ халкъгъа багъышлап язгъан шиърунгнуну охугъанда бир тамаза: «Шу шиъруну листовкалар этип, вертолетдан таба бары да къумукъ юртлагъа чачмагъа адам ёкъму экен?! Шо чу гъар къумукъну юрегине тиеген, ругъун гѣтереген шиърулар. Мен уллу тююл бусам, гючюм етише буса, шону этежек эдим!» – деп айтгъан деп эшитген эдим...*

– Болгъан эди шолай да... Шаирни шиърулары – ону юрек гъислери. Юреги авуртагъан кюйню де гъар адам озътерече англата. Мени шиъруларым да юрек айтагъан кюйде языла.

Бирдагъы бир затны айтайым, артдагъы вакътиде бизин адамлар ойлашмагъа, сѣзлени теренин сезмеге, башгъа адамны юрек гъислерин англамагъа гъаваслыгъы ёкъ, суймейген болуп къалгъан. Шондан геле бизин йыравларыбыз йырлайгъан бир гюнлюк йырлар да, сагънада ойналагъан бир гюнлюк пьесалар да. Халкъгъа сай масхаралардан, кюлкюден къайры зат тарыкъ да тююл деп эсиме геле. Сувну уьстюндеги гѣбюкден кеп алып, терениндеги байлыкъны гъис этмей къоябыз.

– *Шейит-ханум, сен бирдагъы бир шиърунгда: «Мен озъюм-озъюмден озаман...» деп язгъансыз. Адам озъю-озъюнден нечик озуп бола?*

– Гъар адамны яшавунда къыйын мюгълетлери бола. Шолай гезиклерде сѣйлемеге де, йыламагъа да, гъатта яшамагъа да суймейсен. Савлай дюнья сагъа къаршы тургъан деп эсинге геле. Мени де болгъан шолай мюгълетлерим. Шолай гезиклерде мен Мюнхаузенни сѣзлерин эсиме аламан. Ол: «Мен озъю-озъюмню ялымдан тартып, батмакълыкъдан чыгъараман!» – деп айта.

Мени аччы ойларым, хатиржанлыкъларым, гъёкюнчлерим, увалгъан умутларым – мени батмакълыгъым. Мен де оьзюм оьзюмню тѣбе чачымдан тартып батмакълыкъдан чыгъараман. Сонг Аллагъдан сабурлукъ тилеп, маслагъатлар этемен. Шолай гезиклерде мен, оьзюм оьзюмден озаман...

– *Шейит-ханум, сени яшавда не зат гъайрангъа къалдыра?*

– Биз яшавгъа алданып, хыйлы гезиклерде табиятны алааматларындан сююммеге заман тапмай къалабыз. Японлылар, яшларын да алып шо алдындагъы тав бетине, бав-бахчагъа эртен гюнню тувагъанына, ахшам батагъанына къарамагъа сапар чыгъагъан кюйлері бек кепиме геле.

Мени буса чечек ачагъан тереклер, оьзюнден кѣп керен авур юк гѣтерип барагъан къомурсгъа, бармакъны учуна да къондуруп: «Учса – улан, учмаса – къыз» деп яшлыкъда биз учургъан ювача (божья коровка), Аллагъ яратгъан бары да алааматлар мени гъайрангъа къалдыра. Шолай мюгълетлерде мен гъайранлыгъымдан учуп гетердей боламан.

– *...Оьзюнг буса булай язасан:*

«Къанатларымны чечип,

Уьйню бир тамына илемен...

Сен менсиз яшап болагъанны

Гъали билемен...»

Къанатларсыз учуп боламы дагъы?

– Учуп болмай, яшап бола. Яшав битип къалмай чы, узатыла. Сонг да сюювню дазулары генг. Сююв янгыз бир адамгъа багъып къалагъан гъис тюгюл. Яшав бары да сюювден толгъан. Ватанынг, халкъыннг, ата-ананг, авлетлеринг...

Озокъда, ювукъ адамынгдан айрылмагъа тынч тюгюл. Заман гетип, Аллагъ языкъсынып янгы къанатлар чыкъмакълыкъ да бар чы...

Шаирлени буса, мени эсиме гелеген кюйде, Аллагъ сюювню теренлигин, гѣзеллигин аян этмек учун яратгъан. Шаирни юрегин шо уллу гъис елемесе, сююв гъакъда язып да, язгъанына охувчуланы инандырып да болмай.

– *Шейит-ханум, бизин тиштайпалагъа не ёрар эдинг?*

– Гючлю тиштайпалар болмагъыз! Агълюгюзге асил, инамлы олжа, яшларыгъызгъа тергевлю, гъакъ ана, ата-анагъызгъа герти къыз, эркъардашларыгъызны бѣркюн ер этмейген къызардаш болмагъа къаст къылыгъыз. Эрен уланланы табып, эрен уланланы оьсдюрге Аллагъ насип этсин. Биз аталагъа, агълюлеге, эркъардашлагъа, уланлагъа тийишли кюйде абур-сый этип, оланы тѣбесин кѣкге етишдирсек, шо заман болажакъбыз насипли тиштайпалар.

Багышлавлар

Узлипат ИБРАГЪИМОВА

ШЕЙИТ-ХАНУМГЪА

Шейит-Ханум ярыкъ юлдуз, яллап турагъан,
Каспийни акъ толкъунлары чартлап урагъан.
Къумукътюзню юмарлагъан генгине генгсен,
Яв чапгъанда ялын бувгъан игитге тенгсен.
Шейит-Ханум, – десе тавлар янгырып гете,
Тавушу тав къакъаланы чартлатып оьте.
Къумукъда кѣп къызлар ѳкъдур сендей болуп гъеч,
Сагъа гъюрмет етишмесе, геч халкъынгдан, геч.
Шо, сен эдинг савлай майдан бакъгъан оъзюне,
Савлай алам зар чегеген англы сѣзюнге.
Гѳк толкъунну якъ-ягъына тартып бура эдинг,
Шо гюнлерде чартлап-чачырап гетме тура эдинг.
Шагъра ѳлгъа шагъдай чыгъып, язып хатынгны,
«Халкъым, сизден къурбан болсун азиз жаным», – деп.
Къумукътюзге илме герек эди атынгны,
Уллу гъарплар булан язып «Шейит-Ханум», – деп,
Аралыкъгъа акъ тастарынг чечип сермединг,
Къатын-къызны байракъчысы шонда сен эдинг.
«Биз, къумукълар барбыз, дединг тувуп танг булан».
Сав майданлар янгыра эди, тюрлю анг булан.
Мен билмеймен, бизин кѳкде нече юлдуз бар,
Юлдузлардан сени оърде гѳрсе де жаным.
Сюемен, инг ярыкъ юлдузгъа къойма атынгны,
Къызардашым Шейит-Ханум, Шейит-Ханум,
Шейит-Ханум!

ШЕЙИТ-ХАНУМ АЛИШЕВАГЪА

Бай-бийлерден болмаса да тамурунг,
Бийкелердей тутгансан сен озюнгни.
Бийкелерден артыкъ болду абурунг,
Халкъ эшитип йыргъа салган сѣзюнгни.

Озденлик бар, октемлик бар юзюнде,
Бюс-бютюнлей амин болдунг халкъынга.
Йырдай акъган бал увузлу сѣзюнде,
Ювшанны кърч ийиси чалкъына.

Къумукъ тюзю эревиюлю къызысан,
Жанынг – къумукъ, оюнг – къумукъ, хатынг да.
Тавда, Тюзде, арасында халкъланы,
Юзюнг таныш, сѣзюнг таныш, атынг да.

Аз сююнч де бола юрек йыбатма,
Аз къайгы да дилхор бола санынга.
Жан къаламынг ёлдаш болган кѣп гезик,
Гъеч бирев де етмегенде янынга.

Бир кюлетди, бир йылатды къысматынг,
Бир таркъалды, бир оърчюкдю тююн де.
Бир сарнатды, бир йырлатды къысматынг,
Бир Аллагъым озю айтган кююнде.

Тарихлерден сес береген Таргъуну,
Шейит-Ханым бийкеси! Гюл ашнасы!
Сендей къызны берген бизге варисте,
Бамматюртунг, тахынг – Таргъунг яшнасын!

Адабият институтда охуйгъан заманы.

Жамият ёлугъувлардан.

**Белгили рус шаири Н. Рубцов, В. Телегина
булан.**

Ирина Изопескова булан.

П аржумалар

Александр ПУШКИН

К...

Эсимде сигъруну сырлы мюгълети,
Къаршыма гелип къалдынг сен бирден.
Гёз юмуп гёзюм ачгъанча гетдинг,
Гъайран бир аривлюк тюшгендей оьрден.

Азаплы пашманлыкъ умутум гесип
Талчыкълы чабувул къувунлу оьтдю.
Чалкъынып турду инче наз сесинг,
Тюшлеримни торлап азиз келпетинг.

Йыллер гете туруп, алатолпанлы,
Гъислени ёйду чечекли – бюрлю...
Авазынг англы унутуп къалдым,
Унутдум гёзел юзюнгню нюрлю.

Янгызлыкъны есиридей тунглюкъда
Чув ва зар гюнлерим созулду мени,
Имансыз ругъсуз, оьксюз мунглюкъда
Сюювсюз яшавум тозулду мени.

Янгыдан тирилип, уянды жаным,
Муна дагъы да гелдинг сен бирден.
Гёзюм, гёнгюм алар сагъындай янып,
Гъайран бир аривлюк тюшгендей оьрден.

Гене юрегим ура гененип,
Гъасирет гъислени чалкъынлы чююп,
Иманым булан ругъумну герип,
Янгыртды яшавум гёзьяш ва сююв.

ДУА

Гюнагълама мени, Къудратым, Яным,
Жазалама мени, чомарт аялым,
Кёрю къарангы ялгъан дюнъянгны
Йыбанчлары учун суйген саялы.
Сени авазангны англы агъымы
Жанымдан енгилсуз объе чакъда бир,
Адашып айланагъан гъакъылым
Ареклерде авлай Гъакъдан бир.
Талпынлы ругъланыв елигип, ташып
Ичимде бокъурап юрегим барлай,
Обзге ят гъислери делидей шашып,
Гёзлеримни нюрюн пашмангъа торлай.
Ер юзю тар, тунчукъ экенге магъа
Къоркъаман етме де, сингме де сагъа.
Имансыз йыр-йыбав елеп юрекни,
Эсден ала дуа къылма герекни.
Ажайып ялынлы бу отну сёндюр,
Чиркитип, гюйдюрюп турагъан савлай,
Юрегимни ташла, ташлагъа дёндюр,
Гёзлеримни къутсуз къараву авлай –
Токътат, къоркъунчлу гёнгюревюн гёнгюлюню
Азатла, Яратгъаным, Сен къутгъар!
Шонда къутулувну тар сокъмагъына
Янгыдан Сагъа къайтма умут бар!..

Лариса ВАСИЛЬЕВА

* * *

Гъашыкъман!
Сав алам шавлалы аямда энни,
Гъашыкъман!
Сыр чечемен гюлге чыкъдай эртенги.
Бир сенсен!
Буюр, атылайым сувгъа, оьртенге,
Сувда батман, отда янман кюлтедей,
Ёл бере боранны чарсы, сувугъу,
Аягъым басгъан ер – учгъунлу отдай...
Янгыз анам къарай магъа, буюгъуп,
Бир зат да сёйлемей,
Бир зат да айтмай...

Лев ОШАНИН

**АДАБИЯТ ИНСТИТУТДА БИРЧЕ ОХУГЪАН
КЪУРДАШЛАРЫМА**

Айланмалы аллы-гюллю зор дюнъя,
Айлансакъ да эллер гезеп, шарт туюп,
Амма даим эсде Тверь бульвар орам,
Алаша йигирма бешинчи уюю.

Йылларым къайтарып, гене бугюндей –
Ортакъ ал, экилер, тойлар, сувукълар –
Яшавну оьртенин оьтген бюгюлмей,
Ассалам алайкум, гъара ювукълар.

Горький институтгъа оьз атын берген,
Алексей Максимыч, бизге гъамангъы
Сени студентинг болуп юрюмек
Къаршылай гюнлерин гелер заманны.

Юз йыллыкъ тарихде – бир мюгълет буса,
Яшлыкъ сав яшавгъа тенгдей ташлана.
Посагъасындан Литинститутну
Бизин яшлыгъыбыз – яшав башлана.

Нина МАРКГРАФ

Къар япгъан гёзел бавну, тарлавну –
Мукънатисдей гюмюш йылтынлай.
Сенмисен кюлейген кавлу
Яда кёкмю, зангыр-зангыр бир тынмай.

Аллы-гюллю эринлени сюзюлген,
Шербет сувлу узат мююз къартыгъын.
Ёкъ, олардан йыракъ бу ер юзюнде.
Ёкъ олагъа тенг тиери, артыгъы.

Кёкге къара. Акъ тюлкюлер
Учалар чер-чер пайлана.
Сигърулу саптакъ бюркелип,
Менде сабийге айлана.

ГЕЧЕГИ ЛАКЪЫР

Къанатлары къара къаргъаны,
Тёшю де къара къаргъаны –
Пашман бола геле яныма,
Ял ала сыр чече инанып.

Учуп геле, къона, къаршымда
Охулгъан китапланы устюне –
Ишим къояман, ону къаршылап
Ва, тынглайман къаркълы ангъа, кюстюне.

Къаргъа буса чончуп, гъар япыракъны
Чокъуп-чокъуп къарап, айлана –
Къалкъывлу тавуш такътакълы
«Пайдасыз» бир сёзю, сайлангъан.

Къаргъаны къара къанатлары,
Къаргъаны тёшю де къара.
Амма посагъадан артланып
Боранлы, белгисиз ёл бара.

Эшитермисен, гечени къушу,
Онда янгыз йылав, яс тюгюл гене,
Даимлик къуват-гюч онда, ахырсыз,
Объюн «СЫНАП КЪАРА!» – дей энни.

Эрдни ЭЛЬДЫШЕВ

Къалмукъстан,

ЭЛИСТА

Санавсуз ер юзюнде шагъарлар
Бир ажайып гъайран умутдай.
Гъазирмен айта турмагъа гъаман –
Инг гёзел Элистам – тёрде ер тутгъан.

Яшда гёнгюм гъаваланы бойлады,
Гиччилей билдим сигърудукъ барын...
Сююнчлю, къанатлы этдинг ойларым,
Ёммакъдай йимик, Элиста, мени шагъарым!

Ал тюльпандай, лавуллап янып
Сююв юрекде, сырала сырлы.
Умугланы бешигине таянып,
Элистам! Гёнгиоревлю ва йырлы.

Бронтой БЕДОРОВ,
Алтай

Эсде сакъла, –
Мен гъали де савман,
Акъталны япыракълары
Алтын гюнде зангырлай.
Мени гюкюк чарнавум
Елей айлана якъны.
Акъ гёбюклю сув къайда,
Акъ кёрклю сирив къайда,
Къайда акъ тав тизивлер...
Заманны барышын мен сеземен –
Билдиремен ер юзюндеги халкъгъа,
Сёзлерим – кёк юзюнден
Ерлеге уча чалкъып,
Мен сав чакъы,
Мен сав чакъы...

Вечеслав АРСЕРГИ
Удмурт эли

УДМУРТ БИЙИВ

Уян, топуракъ!
Гёрюн магъа
Къыздай гийген ал опуракъ.

Топуракъ, уян!
Атгъялмандай
Шат атыл, къувнакъ айлан.

Топуракъ, уян!
Тува танг ал,
Шавласына чомул, чырмал.

Юрегимни урувуна
Гёре этиклер – зангыр!
Тиштабанны турувуна
Гёре жангъа сес – ангдыр!

Тангыр – тангыр!
Тангыр – ур!
Тангыр – тангыр,
Тангыр – тур!

Сюйгеним булан ахшам
Гезме гёк тала, тёбе.
Ябагъылы алашам
Ярыкъ юлдузну оьбе!

Муталип БЕППАЕВ

Балкъар эли

АЛГЪАСАЙ ЭДИНГ...

Уьйге сен алгъасатдынг,
Тек гетмей шоссагъатда
(Чай къайнар эди эпсиз...)
Эсире ай,
Учгъунларын
лавлай ата
Эссиз
ону сёзюне тынглай...
... Сонг аста-аста шыбышладынг
Алгъасамайсан гъатта,
Чалт-чалт чайынг ичме башладынг.
Эпсиз къайнар
Болса да чай...

Валерий БАСЫРОВ

Къырым эли

ГЁЗЛЕВ

1. Явунлу гюн.
Оькюрюше тереклер,
Тек ким биле не демеге герекни?
... Табиатны тили бырындан.

2. Экинчи гюн авур, зарлы...
Балагъ къопгъандай дюнъягъа:
Ел кычыра тынмай, къоркъунчну ягъа.

3. Къырлар муна тынчайды,
Амма магъа ёкъ яллыкъ.
Заввал тюш къарывсуз гъалы
Кёк юзюне гёк уруп чайды.

Владимир ТИМИН

Коми эли

Чокъуна суратгъа эбем сыралы,
Дуа кыыла гёнгюревлю, йыравлу,
Айтаман билген кюйде артындан,
Динибизни къунанларын тартына.

Сыйлы уйде пусгъа дёне сёзлерим,
– Комиче?! – эбеме багъа гёзлерим,
– Къыл, къыл, яшым, дуанг коми тилингде,
Тилибиз де Тенгириден берилген.

Равил БИКБАЕВ

Башкъыртстан

СЫРАЛЫ СЁЗ

Гиччилей сыралы сёзню билгенмен,
Ёлумда ол мени иситди нече.
Нечесе кёмек этген оърленме,
Къаялы тавлагъа оъз сырын чече.

Гиччилей сыралы сёзню билгенмен
Учгъунлу къамашдырып гёзлерим.
Къайгъым, дертим халкъым булан бёлгенге
Оъзюне сингдире къастым тюзлеген.

Оъзге сёзлер ону нюрлю шавласын
Чомарт ва эркин яя аявлап.
Тилим бай ва амма о сёзге ошап,
Дагъы сёз ёкъдур асулар авлап.

Сёге ону кыяслады туюдюлер
Ер юзюнден ёкъ этмеге суюдюлер.
Амма сыдралар сыкъ-сыкъ чалкъынды
Эренлери оьзден халкъымны.

Чабушлагъа къангып чапдылар,
Шынжырларын занглы тапдылар.
Гъаваларда гъурраларын зангыртгып,
БАШКЪЫРТСТАН
Шо сыралы сёзюм яныртды.

Разил ВАЛИЕВ
Татарстан

ЭДИЛ

Эдил чаба, ягъаларда янтая
Узата Къазанны къараву занглы.
Чарлакъ къушланы гёзьяшын чая,
Гёбюклю атлардай, толкъунлар ангый.

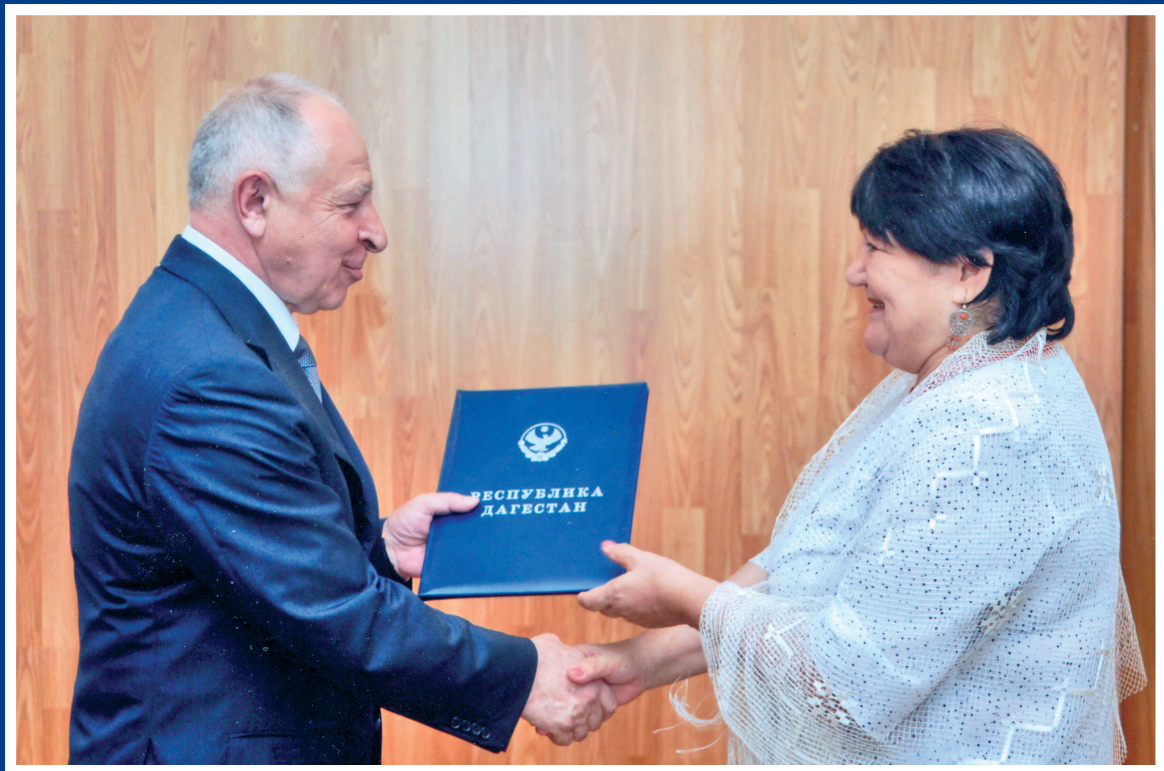
Булгъар ягъалагъа чаба оьрленген,
Айланмалы асруларда тюрленген.
Бир – Этил, бир – Идель, деп де айтылгъан,
Гъали – Волга, узакълагъа артылгъан.

Ер айлана, оьзенлер де агъар даиман,
Пугач булан Разин дели батырлар,
Авлагъанлар мунда, тёкгенлер ал къан,
Язгъанлар къайыргъа кызыл сатырлар.

Бу оьзенни бир бувуп, бир созуп,
Къаст этдилер ёкълама ер юзюнден.
Ол зорба, тек пашман Каспийни сеси –
Сай бола, сайлыкъда халкъны да эси.

Ондан гёрген насип булан бозлавну,
Сююнгенлер де кёп ерюзюнде.
Къойма герек сувукълукъгъа – бузланы,
Толкъунланы къоймакъ – елни оьзюне.

Оьзен ва мен. Душманлар туююл бир де –
Игитлери эдик зарлы оюнну.
Янгыртылгъан гюзюдей янтая Эдил,
Къысыдырылып ягъаланы боюнда...

Расул Гьамзатовну атындагы савгатын тапшурагъанда.

Дагъыстанны халкъ шаири деген ат бергенде.

ПОДПИСНОЙ ИНДЕКС:
на год – 63337
на полугодие – ПМ981

Тангчолпан № 5, 2022

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке

